

*Zuzana Kumanová, Arne B. Mann,
Alica Petrasová, Mária Šimčáková-Tóthová*

R ó m o v i a

<i>1. O rómskej pravlasti</i>	<i>69</i>
<i>2. Putovanie po Európe</i>	<i>74</i>
<i>3. Osvietenské reformy</i>	<i>75</i>
<i>4. Rómovia v Uhorsku v 19. storočí a na začiatku 20. storočia, obdobie I. ČSR</i>	<i>79</i>
<i>5. V nacistickej Tretej ríši</i>	<i>80</i>
<i>6. Po roku 1945</i>	<i>84</i>
<i>7. Po roku 1989</i>	<i>86</i>
<i>8. Od tradičného zamestnania po súčasnosť</i>	<i>90</i>
<i>9. Bývanie</i>	<i>92</i>
<i>10. Sociálna a duchovná kultúra</i>	<i>94</i>
<i>11. Rodina</i>	<i>106</i>
<i>12. Príčiny a dôsledky rozpadu tradičného rómskeho spoločenstva</i>	<i>108</i>

3

1. O rómskej pravlasti

Rómske dejiny sú dejinami vzťahov s majoritou. Rómovia nemali vlastné územie, nemali vlastných panovníkov, nevedli vojny. Ich život závisel od vzťahu k okolitému obyvateľstvu, od názorov majority na to, ako by malo vyzerať ich začlenenie do spoločnosti. Odkiaľ pochádzajú Rómovia? Kedy prišli do Európy? Ako sa dajú zdokumentovať ich najstaršie dejiny? Putovanie Rómov z ich pravlasti na územie Európy trvalo niekoľko storočí, pravdepodobne každá generácia sa „posunula“ o priestor, ktorý potrebovala k životu.

O pôvode Rómov dodnes kolujú rôzne mýty. Dlhú dobu sa tvrdilo, že Rómovia pochádzajú z Egypta. Avšak už koncom 18. storočia sa na základe komparatívnej lingvistiky preukázalo, že pravlastou Rómov je indický subkontinent. Širšie výskumy ukázali, že patrili k chudobnej skupine obyvateľstva, ktorá žila kočovným spôsobom: živobytie si zaobstarávali kováčstvom, spracúvaním kože, hliny, dreva a prútia (výrobou metiel a košíkov), chovom a predajom koní, alebo ostatných zabávali hudbou a tancom. Vedci sa domnievajú, že v Indii patrili ku skupine (kaste) Dómov, ktorí tam žijú dodnes. V priebehu 9. a 10. storočia opúšťali predkovia dnešných Rómov a Rómiok Indiu a v jednotlivých skupinách putovali cez Perziu, Arménsko a Malú Áziu na európsky kontinent. O dôvodoch zatiaľ existujú iba hypotézy, migračné vlny mohli súvisieť s potrebou hľadať a rozširovať okruh záujemcov o ich výrobky a služby, podnetom mohlo byť i hľadanie lepšieho živobytia v oblastiach, ktoré majú priaznivejšie klimatické podmienky. Dôvody však mohli byť aj vonkajšie, expanzia iných kmeňov do Indie (napr. mongolských či arabských v 6. – 7. storočí).

Po prechode cez Perzskú ríšu sa predkovia Rómiok a Rómov istý čas zdržali v Arménsku. Početnejšia časť prechádzala Malou Áziou do dnešného Grécka. Menšia časť pokračovala cez dnešnú Sýriu (tam sa dodnes označujú termínom Dómovia) a cez Sinajský polostrov na africký kontinent.

Pomenovania Rómov I

Keď predkovia dnešných Rómiok a Rómov prechádzali v 12. a 13. storočí cez Európu, predstavovali sa ako kniežatá z Malého Egypta. Preto ich začali označovať ako „egyptský ľud“, „Egyptania“.

Tento domnelý pôvod sa stal základom pomenovaní Ejiptos, Gypthoi (po grécky), Egyptianos, dnes Gitanos (po španielsky), Efyptenarin, Gyptenaers (po holandsky), Egyptians, dnes Gypsies (po anglicky). Maďarčina používala označenie Pháronépe (faraónov ľud), v oblasti severovýchodného Slovenska ich dodnes hanlivo nazývajú „farahúni“. Skutočnosť, prečo sa putujúci Rómovia predstavovali ako „kniežatá z Malého Egypta“, hoci vieme, že pochádzali z Indie, má zaujímavé vysvetlenie: viacerí cestovatelia už v 15. storočí upozornili na veľké rómske osídlenie, ktoré sa nachádzalo v blízkosti mesta Méthoné na gréckom Peloponéze, na území zvanom „Malý Egypt“. Je možné, že práve v tejto oblasti sa mnohé rómske skupiny istý čas zdržali, kým sa pobrali na ďalšiu cestu do európskeho vnútrozemia. Nasvedčuje tomu i skutočnosť, že rómčina, ktorá má svoj základ v indických jazykoch, obsahuje viaceré slová prevzaté z gréčtiny.

K odhaleniu pôvodu Rómov prispelo zistenie kalvínskeho kňaza Štefana Váliho z okolia Komárna. V druhej polovici 18. storočia študoval v holandskom meste Leiden, tam sa zoznámil s tromi indickými študentmi. Ich jazyk mu nápadne pripomínal rómčinu z jeho rodného kraja. Zapísal si teda tisíc indických slov, aj s ich významom, a keď sa vrátil domov a prečítal ich miestnym Rómom, tí väčšinu z nich vedeli správne preložiť. To podnietilo záujem mnohých jazykovedcov, ktorí na základe rozboru rómskeho jazyka a jeho porovnania s vývojom indických jazykov zistili, že predkovia Rómov pochádzajú z Indie.

Predkovia dnešných Rómov prichádzali do Európy z Indie (9.-15. storočie)

autor mapky: Mgr. Daniel Gurňák (Rómsky dejepis, autor: PhDr. Arne B. Mann, CSc., vydal: Kalligram, spol. s r. o., Bratislava 2000)

O PRAVLASTI RÓMOV

> Ciele

- získať vedomosti o rómskych dejinách, pomenovaní Rómov v rôznych jazykoch, a o ich pôvode;
- rozvíjať čitateľské zručnosti pri práci s náučným textom (samostatné čítanie s porozumením).

> Pomôcky

kópia textu „O rómskej pravlasti“, pracovný list

Postup

Rozdajte študentom a študentkám kópie textov a pracovné listy. Pracovné listy vychádzajú zo stratégie **K – W – L**: Viem – Chcem vedieť – Naučil som sa (anglicky **Know – Want – Learned**)

krok K – uvedomenie si, čo už viem, krok W – určenie si, čo chcem vedieť, krok L – rozpomätanie sa na to, čo som sa naučil.

Na základe týchto krokov je vytvorený jednoduchý pracovný hárok, s ktorým žiak pracuje pred čítaním, v priebehu čítania a po prečítaní náučného textu.

1. etapa: K

Počas tejto fázy učiteľ podporuje žiakov v tom, aby si uvedomili, čo o téme vedia. Je založená na uplatňovaní dvoch postupov zisťovania predchádzajúcich vedomostí žiakov:

a) brainstormingu, b) kategorizácii pojmov.

2. etapa: W

V druhej etape si žiaci zapisujú otázky, na ktoré chcú pri čítaní textu hľadať odpovede.

3. etapa: L

Tretia fáza je zameraná na reflexiu prečítaného. Žiaci si do pracovných hárkov zaznamenávajú, čo sa z textu naučili. Ak zistia, že text neodpovedal na všetky ich otázky, ktoré si zaznamenali v druhom stĺpci, učiteľ ich odkáže na iné zdroje.

Variáciou K-W-L je **K-W-L-W-H**. Predchádzajúca edukačná stratégia je rozšírená o dva ďalšie kroky W a H.

4. etapa: W – čo sa ešte chcem naučiť (angl. **What else I want to learn**).

5. etapa: H – ako si nájdem informáciu (angl. **How I will find that information**).

Uplatnením rozšíreného variantu upevňujeme u žiakov uvedomenie si, že učenie sa porozumieť textu je dlhotrvajúci proces a získať informácie si vyžaduje zručnosť pracovať nielen s jedným, ale viacerými zdrojmi.

RÓMSKA VLAJKA

> Cieľ

naučiť žiakov zručnosti zhrnúť informácie, zachytiť myšlienky, pocity a presvedčenia do niekoľkých slov. Výslednou formou je „báseň“, ktorá opisuje alebo reflektuje tému.

> Pomôcky

pracovný list

Postup

1. Vysvetlite študentom a študentkám, že budú pracovať samostatne a vo dvojiciach.
2. Vysvetlite im pravidlá cinquainu.
3. Vypracujte prvý cinquain spoločne.
4. Dajte im vypracovať ich vlastný cinquain.
5. Dajte im spojiť dva cinquainy do jedného (práca vo dvojiciach).
6. Požiadajte dvojice aby prezentovali cinquain pred skupinou alebo triedou.

Pravidlá cinquainu:

1. riadok: jednoslovné pomenovanie témy (zvyčajne podstatné meno)
2. riadok: dvojslovný opis témy (dve prídavné mená)
3. riadok: trojslovné vyjadrenie deja, činnosti (tri slovesá)
4. riadok: štvorslovné vyjadrenie pocitu, emocionálneho vzťahu k téme
5. riadok: jednoslovné synonymum vyjadrujúce podstatu

Tip

Najlepšie cinquainy môžete uverejniť v školskom alebo inom časopise. Môžete tiež vypísať súťaž o najkrajší cinquain.

Grafické znázornovanie

Podstatou grafického znázornenia je pomáhať žiakom vizuálne vyjadrovať svoje myslenie, zobrazit' vzájomné vzťahy myšlienok alebo pojmov a pripájať nové poznatky k starým. Uľahčuje žiakom procesy zapamätávania, porozumenia a vytvárania pojmov. Grafické znázornenie má veľa podôb. Žiaci uprednostňujú jednotlivé schémy podľa svojho štýlu učenia sa a svojich predchádzajúcich skúseností.

Čo už viem o pravlasti Rómov

Meno a priezvisko: _____

> Úloha 1

Napíš do rámčeka, čo vieš alebo si myslíš, že vieš o pravlasti Rómov.

ČO UŽ VIEM

> Úloha 2

Diskutuj o tom, čo si napísal, napísala vo dvojici alebo s celou skupinou.

> Úloha 3

Napíš do rámčeka, čo by si chcel, chcela vedieť o tejto téme (vytvor otázky).

ČO CHCEM VEDIET?

> Úloha 4

Prečítaj text „O pravlasti Rómov“. Počas čítania ho označuj znakmi podľa týchto pokynov:

- ✓ *týmto znakom označím informácie, ktoré sú pre mňa známe;*
- X *týmto znakom označím informácie, ktoré sú pre mňa neznáme;*
- ? *týmto znakom označím informácie, ktoré sú pre mňa zaujímavé a chcem o nich vedieť viac.*

Nie je potrebné označovať každý riadok alebo každú myšlienku, ktorá je v texte. Znak by mal odrážať vzťah k vybranej informácii vo všeobecnosti.

> Úloha 5

Vo dvojici prediskutujte to, čo ste prečítali a vyznačili.

> **Úloha 6**

Napíš do rámčeka, čo si sa naučil, naučila o pravlasti Rómov.

ČO SOM SA NAUČIL, ČO SOM SA NAUČILA

> **Úloha 7**

Vypĺň rámčeky „ČO EŠTE CHCEM VEDIET“ a „AKO ZÍSKAM NOVÉ INFORMÁCIE“.

ČO EŠTE CHCEM VEDIET

AKO ZÍSKAM NOVÉ INFORMÁCIE

> **Úloha 8**

Prediskutuj to, čo si napísal, napísala vo dvojici alebo s celou skupinou.

Rómska vlajka

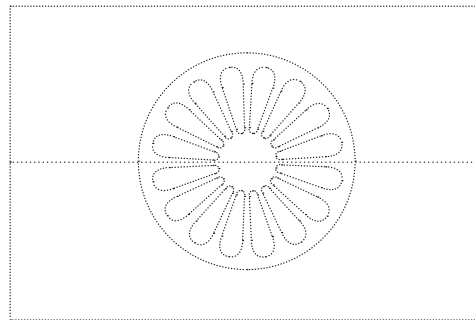
Meno a priezvisko: _____

> Úloha 1

Prečítaj si potichu text „Rómska vlajka“. Podľa textu dokresli a vyfarbi obrázok.

Rómska vlajka

Rómska vlajka pozostáva z dvoch pruhov – spodného zeleného, symbolizujúceho prírodu a horného modrého, predstavujúceho oblohu. V strede sa nachádza červené vozové koleso so šiestimi špicami. Keďže také isté koleso je aj na štátnej vlajke Indie, Rómovia sa týmto spôsobom prihlásili ku krajine, z ktorej ich predkovia odišli pred tisícročím.

> Úloha 2

Vypracuj päťveršovú báseň.

1. riadok: Vymysli jednoslovný nadpis textu. **2. riadok:** Napíš dve prídavné mená (Aká je vlajka?). **3. riadok:** Prirad' k slovnému spojeniu „rómska vlajka“ tri slovesá. **4. riadok:** Vytvor peknú vetu zo štyroch slov. **5. riadok:** Napíš synonymum k slovu „vlajka“.

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

> Úloha 3

Vytvor k textu otázky.

2. Putovanie po Európe

Protirómske represie v západnej Európe súvisia aj s rozvojom sociálnej štruktúry majoritnej kresťanskej spoločnosti a s potláčaním všetkého, čo v istom zmysle mohlo byť jej konkurenciou. Represie sa netýkali iba Rómov, ale napríklad aj Židov a iných skupín. Vo vzťahu k Rómom bolo cieľom vyhnúť ich z územia jednotlivých krajín, alebo vôbec zamedziť ich vstup na územie. Tresty a útoky boli odstupňované od palcovania, cez zmrzačenie tela (roztrhnutie nozdier, vypálenie znaku na telo, odrezanie ucha) až po beztretné zabitie. Podobný prístup vo vzťahu k Rómom je možné pozorovať aj v 20. storočí, predovšetkým v súvislosti s nacizmom a fašizmom.

Viac ako 95 % rómskeho obyvateľstva žijúceho na Slovensku žije usadlým spôsobom života niekoľko storočí. Ich spôsob obživy a kultúra sú vo veľkej miere ovplyvnené spoložitím s majoritnou populáciou. V rómskych komunitách je silné vedomie lokálnej príslušnosti. Napríklad Rómovia žijúci v Jarovniciach sami seba označujú ako jarovnickí Rómovia, Rómovia z Letanoviec sa identifikujú ako letanovskí a podobne. Akékoľvek úvahy o možnosti kočovať sú pre drvivú väčšinu Rómov a Rómiek žijúcich na Slovensku bezpredmetné.

V roku 1563 dostali Rómovia usadení v Liptovskom Hrádku povolenie kovať pre gazdov potrebné náradie, ako klince, motyky, sekery, vidly, no aj halapartne pre nočných strážnikov. V roku 1580 udelil mestský magistrát v Slovenskej Lupči trom rómskym bratom, zvaným Puška, povolenie usadiť sa na mieste zvanom Podšibenice a živiť sa kováčstvom. V roku 1561 bol vykonaný súpis rómskeho obyvateľstva v Liptove, z ktorého vyplýva, že v tomto regióne vtedy žilo 96 usadlých rodín: zamestnaním boli všetci kováči, korytári, štetkári, košíkari, a niektorí mali uvedené ako vedľajšie zamestnanie, že hrajú na husle.

Ako Európa prijímala Rómov a v čom spočívali rozdiely v prístupe k Rómom v západnej a východnej Európe? Čo ovplyvňovalo vzťah majority k pútnikom? Ako vznikli rôzne pomenovania Rómov? Aké boli dôvody marginalizácie Rómov v dejinách?

Dosiaľ najstaršia známa písomná zmienka o Rómoch v Európe je z roku 1068. Ide o záznam v rukopise „Život svätého Georga Antonita“, ktorý napísal jeho žiak Malý Georg v kláštore Iberon na hore Athos v dnešnom Grécku, na polostrove Chalkidiki. Opisuje príhodu na dvore byzantského cisára Konštantína Monomacha, ktorý v roku 1050 povolal do svojho sídla – Konštantinopolu (dnešného Istanbulu) skupinu „čarodejníkov“, aby čarami a kúzľami zničili dravú šelmu v jeho poľovných revíroch. Pisateľ ich označil termínom Adsincani.

Pomenovania Rómov II

Vedci sa domnievajú, že pomenovaním Adsincani v 11. storočí a Athinganoi (Atsigános) v 12. storočí na území dnešného Grécka pôvodne označovali príslušníkov náboženskej skupiny – manichejcov. Členovia tejto skupiny sa okrem iného zaoberali veštením a mágiou, podobne ako Rómovia, ktorí prichádzali do tejto oblasti v 11. storočí. Asi preto Rómom „pridelili“ pomenovanie po tejto náboženskej skupine, ktorá už medzičasom zanikla. Slovo Atsigános sa stalo základom najrozšírenejšej skupiny pomenovaní Rómov: Acinganus, Cingerus (po latinsky), Zingaro (po taliansky), Zigeuner (po nemecky, po holandsky), Tigan (po rumunsky), Czigány (po maďarsky), Cigán, Cikán, Cygan (v slovanských jazykoch). Na území dnešného Grécka sa zdržiavali početnejšie skupiny ešte v priebehu 13. až 14. storočia – na ostrove Kréta a na Peloponéze. Od 14. do 18. storočia existoval na ostrove Korfu „Baronát Cigánov“ (feudum Acinganorum), kde museli miestne rómske komunity pravidelne odovzdávať predpísané dávky (peniaze a hydinu) správcovi ostrova. V priebehu 12. a 13. storočia Rómovia postupne prenikali z Balkánu pozdĺž Dunaja do strednej Európy.

Najstaršie známe správy o pobyte Rómov na Slovensku sú z druhej polovice 14. storočia, v rokoch 1377 a 1381 sa spomínajú aj v Zemplínskej župe.

Rómovia prichádzali do Európy v skupinách. Jedna z takýchto skupín prechádzala v 15. storočí územím Slovenska. Na jej čele stál „kráľ“ Sindel a „vojvodovia“ Panuel, Michal a Ondrej. V roku 1417 sa táto vyše tristočlenná skupina vydala od Budína cez Košice až do Bratislavy, kde sa potom rozdelila na niekoľko častí. Príslušníci kočujúcich skupín sa predstavovali ako pútnici z Malého Egypta, ktorí ako kajúnci hriešnici musia putovať po svete. Obyvateľstvo ich spočiatku prijímalo pohostinne. Rôzni šľachtici, panovníci i pápež im vydávali ochranné listiny – glejty. Jednu takúto listinu pre „cigánskeho vojvodu Ladislava“ vystavil v roku 1423 cisár Žigmund Luxemburský na Spišskom hrade.

Kočujúce skupiny rozprávali rôzne legendy, ktoré mali vzbudiť súcit a pohostinnosť domáceho obyvateľstva, napríklad o tom, ako ich predkovia odmietli ukryť Máriu s Ježiškom, keď utekali pred Herodesom, alebo o tom, že ich predkovia sa zúčastnili na prenasledovaní Mojžiša a tí, ktorých nezatapilo more, sa rozišli na všetky strany sveta.

Od polovice 15. storočia sa vzťah európskeho obyvateľstva k Rómom začal meniť. Predstavitelia vtedajšej cirkvi upozorňovali na to, že správanie kočujúcich rómskych skupín sa nezhoduje s vtedajšou predstavou o kresťanských kajúncikoch. Rozhodujúcim podnetom, pre ktorý sa v Európe zmenil postoj k Rómom, bola ich exkomunikácia (vylúčenie) z cirkvi parížskym arcibiskupom v roku 1427. Dôvodom malo byť porušovanie kresťanskej morálky – nedodržiavanie pôstov, veštenie, hádanie z ruky, drobné krádeže. Pôvodná pohostinnosť sa zmenila na otvorené nepriateľstvo. Pre Rómov sa začalo obdobie krutého prenasledovania. V jednotlivých krajinách boli postavení mimo zákona, odšťadali ich vyhánali. Na hraniciach boli osadené stĺpy s veľkými tabuľkami, na ktorých bolo zobrazené to, čo čakalo Rómov po prekročení hranice: mučenie, zmrzačenie tela, poprava. Takýto prístup pretrval v západnej Európe až do polovice 18. storočia.

V strednej a juhovýchodnej Európe bolo postavenie Rómov priaznivejšie ako v západnej Európe. Osmanská ríša v 16. a 17. storočí rozšírila svoje hranice až po južné časti Slovenska. V čase vojen obe bojujúce strany, turecká i protiturecká, využívali služby domáceho obyvateľstva. Bola to príležitosť aj pre rómskych kováčov, ktorí zhotovovali rôzne druhy poľnohospodárskeho náradia, kovaní i zbraní. Rómovia vykonávali aj rôzne služby, na šľachtických dvoroch sa uplatňovali ako hudobníci, a niekedy ich využívali aj ako vojakov. Zo 16. storočia pochádzajú aj najstaršie správy o usadzovaní sa rodín rómskych kováčov na okrajoch slovenských miest. Bývalí kočovníci si postupne začali privykať na nový, usadlý spôsob života.

3. Osvietenské reformy

Obdobie osvietenstva je výrazným medzníkom vo vnímaní začlenenia rómskeho obyvateľstva do spoločnosti. Na akých princípoch postavili svoje reformy panovníci Mária Terézia a Jozef II.? Nesnažime sa v súčasnosti reagovať na ich „inakosť“ podobne, ako to bolo v 18. storočí?

Prenasledovanie ľudí rómskeho pôvodu v západnej Európe spôsobilo, že v priebehu 16. a 17. storočia prichádzali na územie Uhorska početné rómske skupiny. Usadzovaniu nových skupín sa v tomto období snažili administratívne brániť jednotlivé uhorské stolice, ale aj mestá. Vydávali rôzne nariadenia a opatrenia, ktoré zabraňovali pobytu kočovných skupín.

Nové prístupy k rómskemu obyvateľstvu sa zaznamenali v období osvietenstva, keď sa Mária Terézia a Jozef II. pokúsili o asimiláciu (splynutie s majoritnou populáciou) rómskeho obyvateľstva na území Uhorska. Podľa nariadení z rokov 1761 a 1773 sa z nich mali stať roľníci: mala im byť pridelená pôda, mali prijať kresťanské meno, nemali byť viac nazývaní Cigánmi, ale „novosedliakmi“ (Neubauer, Új-Magyar). Pod trestom palicovania nesmeli používať vlastný odev, vlastný jazyk, nemali medzi sebou uzatvárať sobáše, deti z takýchto manželstiev im mali byť odnímané a dávané na výchovu k sedliakom. Jozef II. vo svojich nariadeniach (z roku 1782) kládol dôraz na školskú dochádzku rómskych detí, vyučenie sa remeslu, povinnú návštevu kostola a na zlepšenie hygienických podmienok a návykov.

Aj keď sa mnohé ich predstavy nedali uskutočniť, obsahovali viaceré moderné myšlienky (napr. dôraz na školskú dochádzku, výchovu detí). Podľa týchto nariadení Rómov po prvý raz v dejinách nevyháňali, ale považovali ich za obyvateľov svojej krajiny. Nariadenia oboch panovníkov sa stali vzorom na riešenie prístupu k rómskemu obyvateľstvu aj v ďalších európskych krajinách.

Rómske priezviská

K opatreniam osvietených panovníkov patrili i súpisy obyvateľstva: Dozvedáme sa z nich, že v druhej polovici 18. storočia rómske skupiny žili na celom území dnešného Slovenska. Prevládala u nich usadlý spôsob života, živili sa najmä kováčstvom, muzikantsvom a príležitostnou poľnohospodárskou prácou. V súpisoch niektorých žúp sa spomínajú aj rómske priezviská a mnohé z nich sú v tých istých oblastiach rozšírené dodnes – po vyše dvesto rokoch sa často zmenil len spôsob ich zapisovania (z Csonku sa stal Čonka, zo Zsigu Žiga). Na západnom Slovensku sme už vtedy mohli nájsť nositeľov mena Farkaš, Herák a Oláh; na strednom Slovensku existovali priezviská Facuna, Horváth, Ištók; na území Žitného ostrova Bihari, Mezei, Rigo, Sárközi, Šipoš, Ujvári; v oblasti Gemera a Malohontu boli rozšírené priezviská Bari, Boldy, Čonka, Farkaš, Oláh, Radič. V Košiciach a Abovsko-Turnianskej župe zas Adam, Bandi, Bango, Berky, Bodi, Gábor, Gaži, Haluška, Kollár, Lacko, Miži, Mezei, Orgován, Rigo, Varadi, Žiga. V oblasti Šariša už vtedy žili Rómovia s priezviskom Lacko. Na Spiši boli zaznamenané priezviská Gabčo, Girga, Horváth, Holub, Kollár, Mirga, Pačan, Pokuta, Pompa.

Napriek snahám osvietených panovníkov v praxi niekedy pretrvávali negatívne praktiky. Takým bol aj tzv. Hontiansky proces v roku 1782, keď bolo krutým spôsobom popravených štyridsať Rómov, obvinených z vražd a ľudozrúctva. Dodatočné vyšetrovanie vyslaným cisárskym komisárom preukázalo ich nevinu: zistilo sa, že z osôb, ktoré mali byť zavraždené, žiadna nechýbala, a že priznania k vraždám a kanibalizmu boli na obvinených Rómoch vynútené mučením. Ďalšie popravy z pôvodne 173-člennej skupiny obvinených Rómov boli zastavené.

Kočovný život

Väčšina Rómov žijúcich na Slovensku po stáročia žila usadlým spôsobom života a iba malá skupina Rómov preferovala kočovanie. Išlo väčšinou o príslušníkov patriacich do skupín tzv. olašských Rómov. Tí boli do polovice 19. storočia v postavení otrokov v kniežatstvách Valašsko (dnes súčasť Rumunska) a Moldavsko. Keď bolo otroctvo v týchto krajinách zrušené, rozprchli sa s koňmi a vozmi po celej Európe. Až do polovice minulého storočia drvivá väčšina olašských Rómov žila kočovným spôsobom života. Na našich územiach došlo po prijatí zákona zakazujúceho kočovanie v roku 1958 k ich násilnému usadeniu. Zákon sa realizoval tak, že jednotlivé rodiny olašských Rómov museli zostať sídlit tam, kde ich v roku

Mnohé reformy Márie Terézie a Jozefa II. smerovali k úplnej asimilácii. Jednotlivé nariadenia je možné porovnať na Slovensku s prístupom v období komunizmu: povinné vzdelávanie, zákaz používať rómsky jazyk, zákaz rozvíjať vlastnú kultúru. Avšak hodnotenie osvieteného obdobia je potrebné vnímať v kontexte vtedajších európskych prístupov, a predovšetkým ako opak priamej fyzickej likvidácie Rómov v západnej Európe.

Okolnosti tzv. Hontianskeho procesu sú priam demonštratívnu ukážkou škandalizácie „určitej“ skupiny, ktorá vykazuje znaky „inakosti“. Podobný proces, ktorý sa odohral len nedávno, v roku 1929, sa týkal obvinenia Rómov z Moldavy nad Bodvou z „ľudozrúctva“. Verbálne obvinenie z agresie, kanibalizmu, krvavých praktík, alebo iba zo šírenia chorôb je dodnes pre majoritnú časť spoločnosti spravidla dostatočným ospravedlnením fyzického násillia voči takejto skupine. Tieto znaky sú badateľné nielen pri pogromoch na Rómov, ale aj Židov a iné skupiny.

1959 výkon zákona zastihol. Najskôr im boli odobraté kone a hneď potom aj kolesá z vozov a maringotiek. Niektoré rodiny zostali žiť v provizórnych podmienkach niekoľko rokov, ba desaťročí.

Olašskí Rómovia sa od usadlých Rómov na Slovensku výrazne odlišujú spôsobom života. Naďalej si udržiavajú tradičné modely správania a spoločenskej organizácie. Jednotlivec sa identifikuje na základe príslušnosti k skupine, ktorá spravidla zahŕňa rodinu a širšie príbuzenstvo. Na čele skupiny stojí muž požívajúci prirodzenú autoritu a jeho rozhodnutia a usmernenia sú viac-menej záväzné. Dodnes sa spory medzi skupinami olašských Rómov riešia pred *radou starších* – označovanou ako *kris*. Ženy majú nižšie postavenie ako muži a podľa tradičných noriem by sa mali venovať iba rodine a domácnosti. Olašskí Rómovia v obliekaní naďalej dodržiavajú tradičné normy – ženy zvyčajne nenosia nohavice a minisukne, uprednostňujú účesy z dlhých vlasov a pokiaľ im to ich ekonomická situácia dovoľuje, nosia výrazné zlaté šperky. U olašských Rómov je rómsky jazyk, resp. príslušný dialekt na prvom mieste pri dorozumievaní vnútri komunity. Jazyk majority používajú iba v kontakte s nerómami, hlavne pri ekonomických aktivitách.

Dlhodobá aktivita: Multikultúrna hostina

Oznámte študentom, že chystáte špeciálnu multikultúrnu hostinu a poproste ich, aby pripravili recepty aj jedlá, ktoré sú u nich doma typické. Môžu to byť jedlá z regiónov, kde sa narodili, alebo ktoré im chutili v zahraničí a odvtedy ich varia aj doma. Aktivita bude zaujímavá najmä v skupine, kde je národnostne či etnicky rôznorodé zloženie. Môžu si z toho zostaviť aj kuchársku knihu. Diskutujte o tom, čo potrava, špeciálne jedlá, stolovanie znamenajú v rôznych kultúrach, krajinách, rodinách. Aké pravidlá sprevádzajú stravovacie zvyky jednotlivých kultúrnych skupín, aká je symbolická hodnota jedla, odkiaľ pochádzajú potraviny, ktoré dennodenne konzumujeme, kto ich vyrába, z čoho sú zložené? Pomôcť si môžete tabuľkou „kultúra ako ľadovec“, ale i podkapitolami v príručke.

Dlhodobá aktivita: Skupinové stromy

Vyrobte si v triede so študentmi päť „stromov“ tak, že suchý konár zastrčíte do plechovky či kvetináča s pieskom alebo so sadrou. Každý strom bude predstavovať jednu skupinu – Rómov (zo strednej a západnej Európy, Južnej Ameriky), občanov konkrétneho afrického štátu, občanov konkrétneho štátu v strednej a západnej Európe, v strednej či juhovýchodnej Ázii, pôvodných Američanov. Študenti budú postupne (počas mesiaca, štvrťroka) zbierať, vystrihovať z časopisov obrázky, príbehy, fotografie, mapy, ktoré sa budú vzťahovať k jednotlivým skupinám a lepiť ich na stromy. Zadaťte im, aby hľadali príklady vlastných rovesníkov. Diskutujte o kultúrnych a sociálnych vzťahoch medzi skupinami.

Namiesto stromov si starší študenti môžu urobiť skupinové plagáty.

Dlhodobá aktivita: Prehliadka fotografií

Urobte si so žiakmi **multikultúrnu prehliadku fotografií** ľudí, obdĺí, kultúry a pod., pozbieraných z rôznych dovolení a výletov po celom svete. Nepoužívajte obrázky, ktoré prezentujú známe miesta a budovy. Sústreďte sa na ľudí v každodenných činnostiach, ako je stolovanie, výber a príprava jedál, kúpanie, varenie, hra, spánok, práca, oddych. Vymýšľajte si príbehy o ľuďoch na obrázku. Dôležité je nezabudnúť ani na rozdiely v živote ľudí v meste a na vidieku.

HRA NA ETNOLÓGA ALEBO MERIAME ROVNAKÝM METROM?

> Cieľ

- uvedomiť si, ako je vnímanie skutočnosti ovplyvnené predsudkami a stereotypmi

> Cieľová skupina:

študenti a študentky druhého stupňa základných a stredných škôl

> Čas

30 minút

> Pomôcky

kópia fotografie pre každého študenta, papier, ceruzky, kópie inštrukcií na písanie etnologickej správy

Postup

1. Rozdeľte študentov a študentky do troch skupín, ktoré budú samostatne pracovať v rôznych častiach učebne tak, aby sa čo najmenej vyrušovali. Nepôjde o skupinovú prácu, ide o to, aby študenti neodhalili fakt, že všetci pracujú s totožnou fotografiou.
2. Rozdajte všetkým kópie fotografie. Každá skupina však dostane iný popis.

a/ Dedina Oglalov, príslušníkov kmeňového zväzu Lakotov v rezervácii Pine Ridge v južnej Dakote v USA

b/ Dedina v oblasti Pandžábu v severnej Indii

c/ Rómska osada pri meste Prešov na východnom Slovensku

3. Povedzte im, že cieľom ich práce je na základe informácií z fotografie a vlastných znalostí napísať imaginárnu stručnú správu z etnologickeho výskumu.
4. Dajte študentom asi 15 minút na vypracovanie správy. Každý pracuje sám. Obmedzte vzájomné porady a odpisovanie.
5. Pozbierajte kópie fotografií. Vyzvite dobrovoľníkov z každej skupiny, aby prečítali svoje správy. Hlavné, dôležité informácie z čítaných správ zapisujte na tabuľku. Z časových dôvodov zrejme nebude možné, aby správy prečítali všetci študenti. Je však vhodné správy po skončení aktivity pozbierať a vrátiť sa k podrobnejšej reflexii na nasledujúcej hodine.
6. Vyzvite študentov, aby sa vyjadrili k rozdielom v správach jednotlivých skupín.
7. Prezradte pointu: Všetky skupiny dostali rovnaké fotografie. Autentický je popis 3 – ide o fotografiu rómskej osady pri Prešove na východnom Slovensku. Diskutujte o rozdieloch vo vnímaní reality, o sile stereotypov a ich možných dôsledkoch.
8. Nechajte študentov, nech pouvažujú nad tým, čo pre nich z diskusie vyplýva a čo sa chcú ďalej dozvedieť.

Reflexia

Na skutočnosť každý z nás nazerá cez určitý filter. Tým filtrom sú sprostredkované, neautentické informácie, ktoré sme neoverili vlastnou skúsenosťou. Cieľom aktivity je odhaliť, ako táto predpojatost ovplyvňuje vnímanie fotografie a následne sveta okolo nás. Venujte pozornosť najmä popisom fotografií a záverečným hodnoteniam kultúry zo správ.

- *Ako dopadlo hodnotenie rómskej osady? Odlišovali sa opisy toho, čo skutočne vidíte v jednotlivých skupinách?*
- *Čo všetko sa podieľa na vnímaní skutočnosti? Ovplyvnili vaše správy domnienky, tušenia, predsudky či stereotypy? Odkiaľ ste čerpali informácie, ktoré viete o jednotlivých kultúrach?*
- *Viete, že podstatná časť americkej verejnosti vníma Indiánov podobne ako my Rómov?*
- *Čo ovplyvnilo vaše vnímanie indiánskej či rómskej kultúry? Boli ste niekedy v osade?*
- *Čo ovplyvnilo vaše vnímanie indickej kultúry?*

Dôležitou súčasťou práce etnológa je terénny výskum. Počas neho zdieľa každodenný život komunity, v ktorej výskum realizuje. Snaží sa rôznymi metódami (napr. pozorovaním alebo prostredníctvom interview) zachytávať kultúrne a sociálne javy – čo najpodrobnejšie popísať spôsob, ako sa ľudia správajú v rôznych situáciách, aké majú každodenné aj sviatočné rituály, ako vnímajú svet, čo je pre nich dôležité a pod. Pritom nehodnotí, či sú takéto javy/správanie dobré alebo zlé, ako sa odlišujú od toho, čo pozná z každodenného života vlastnej rodiny, kolegov v práci, známych či spoločnosti vo svojom okolí.

HRA NA ETNOLÓGA

*Autorka fotografie
Hela Bakaljarová,
archív Nadácie Milana Šimečku.*

> Úloha 1

Na základe obrázku sa pokús napísať správu etnológa. Inštrukcie na napísanie správy:

- Začni popisom fotografie.
- Čo vidíš?
- Ako vyzerajú zobrazení ľudia?
- Ako vyzerajú ich príbytky?

> Úloha 2

Použi fantáziu a pokús sa opísať:

- čo títo ľudia robia, čím sa živia
- aká početná je ich rodina a ako fungujú príbuzenské vzťahy
- aké je náboženstvo týchto ľudí, ich postoj k prírode, k vesmíru, k ľuďom vo svojom okolí
- aký je ich hodnotový systém, chápanie krásy, pravdy, spravodlivosti
- aké sú ich hygienické a stravovacie návyky
- na záver pripoj krátko porovnanie kultúry, ktorú si popísal, popísala, s vlastnou kultúrou.

Správa etnológa

> Úloha 3

Napíš do rámčeka čo si sa počas cvičenia a diskusie naučil, naučila a čo sa chceš o téme ešte dozvedieť.

ČO SOM SA NAUČIL, ČO SOM SA NAUČILA

ČO EŠTE CHCEM VEDIET A AKO ZÍSKAM NOVÉ INFORMÁCIE

4. Rómovia v Uhorsku v 19. storočí a na začiatku 20. storočia, obdobie I. ČSR

Hoci osvietenské reformy neboli úspešné, predsa len ovplyvnili život obyvateľstva. Koncom 19. storočia dochádza k prirodzenému zblížovaniu rómskeho obyvateľstva s majoritným, napriek tomu pretrvávajú snaha o administratívne ovplyvňovanie celého procesu. V moderných dejinách sa zakladá princíp vnímania občanov „druhej“ kategórie. Aké bolo postavenie Rómov koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia? Bola demokracia I. ČSR demokraciou pre všetkých?

Po smrti Jozefa II. ustali aj snahy o ovplyvňovanie života rómskeho obyvateľstva. Isté úsilie o asimiláciu sa ešte objavovalo aj neskôr, ale bolo nesystematické, čiastkové a nenašlo reálny ohlas v živote Rómov a Rómiok. Väčšina nariadení vydávaných v 19. storočí smerovala k obmedzovaniu kočovania a zákazu potulovania, a to tak v Uhorsku, ako i českých krajinách. Konceptnejšie sú iba nariadenia z roku 1853, vydané miestodržiteľom pre Čechy. Mali zamedziť kočovaniu Rómov, smerovali k ich usadzovaniu a určeniu domovských obcí a umožňovali vykonávanie niektorých živností. Opätovné snahy o reguláciu života rómskeho obyvateľstva sa prejavili až koncom 19. storočia. Vypracovaniu návrhu opatrení predchádzal rozsiahly súpis rómskeho obyvateľstva, realizovaný 31. januára 1893 na území celého Uhorska. Získané údaje obsahovali nielen presný počet Rómov a Rómiok, ale aj ďalšie demografické charakteristiky. Výsledky cenzu neposlúžili spracovaniu žiadneho návrhu opatrení, pre nás sú však významným prameňom poznania života rómskej minority na konci 19. storočia.

Významné spoločenské zmeny v Európe, ako aj zvyšovanie počtu rómskej populácie viedli k väčšiemu záujmu spoločnosti o rómske obyvateľstvo. Na území Československa sa postupne formoval tzv. cigánsky problém či „cigánska otázka“, ktorá vyplývala z výrazných spoločenských rozdielov medzi majoritnou a rómskou populáciou, pokiaľ ide o spôsob života aj istú rezistentnosť rómskeho obyvateľstva na cieľené snahy o jeho asimiláciu.

Po vzniku I. ČSR zosilnela snaha zaviesť opatrenia proti kočujúcim skupinám. Svedčia o tom rôzne dobové obežníky, nariadenia a smernice. V roku 1927 bol prijatý zákon **O potulných Cigánoch**, prvý svojho druhu v Európe, určujúci na etnickom princípe, povinnosť hlásiť sa v domovských obciach, dostaviť sa na vyzvanie a zavádzajúci „cigánske legitimácie“. Zákon upravoval podmienky kočovania, obmedzoval voľný pohyb osôb, určoval veľkosť kočujúcej skupiny a vymedzoval miesta na táborenie. Neskoršie výklady zákona sprísňovali podmienky existencie kočujúcich skupín, zaoberali sa súpisom a evidenciou Rómov, zavádzali „kočovnicke listy“ a umožňovali odnímanie detí. Na zákon nadväzovali výnosy príslušných ministerstiev, avšak chýbajúca definícia niektorých pojmov a otvorený prístup k výkladu zákona umožňovali zasahovať aj proti Rómom žijúcim usadlým spôsobom.

Zákon sa stal príkladom legislatívneho postupu aj pre iné štáty Európy. Na našom území bol prvým zákonom, ktorý vyjadroval spoločenský odstup majoritného obyvateľstva voči Rómom. Už v predmníchovskom období dochádzalo na základe aplikácie zákona k perzekúciám rómskeho obyvateľstva, k jeho diskriminácii a k osobitnému zaobchádzaniu. Napríklad na základe jeho aplikácie vzniklo v Prahe **Ústredie na evidenciu potulných Cigánov**, ktoré patrilo do pôsobnosti ministerstva vnútra. Jednotlivé ustanovenia zákona boli v rozpore s vtedy platnou Ústavou zaručujúcou rovnoprávnosť občanov republiky.

V 19. storočí prekvitá v umení romantizujúci obraz Rómov ako „detí prírody“, symbolu voľnosti a slobody. Život Rómov v súlade s prírodou, často v biede, ale v slobode sa umelcom javil ako protiklad spoločnosti spútanej konvenciami a hontou za bohatstvom. Z mnohých autorov romantizujúcich obraz Rómov uveďme aspoň Alexandra Sergejeviča Puškina (poéma Cigáni), alebo Georga Bizeta, autora opery o krásnej Carmen. Dodnes sa stáva, že majoritou vykresľovaný romantizovaný obraz Rómov zatienuje ich reálne potreby, problémy, dokonca i práva.

Podľa súpisu žilo v roku 1893 v Uhorsku takmer 245 000 Rómov a Rómiok, čo predstavovalo 1,8 % všetkých obyvateľov. Najväčšiu skupinu, až 90 %, tvorili Rómovia žijúci usadlým spôsobom života, zvyšok predstavovali kočovne žijúci. Z hľadiska vekovej štruktúry najväčšiu časť populácie tvorili deti, takmer 40 %, potom dospelí vo veku 15 - 59 rokov. Počet starých ľudí nad 60 rokov bol nízky. Podobnú vekovú štruktúru mala rómska populácia žijúca na Slovensku aj o sto rokov neskôr. Pokiaľ ide o vierovyznanie, dozvedáme sa, že Rómovia inklinovali k náboženstvu toho obyvateľstva, na území ktorého žili. Najrozšírenejšie bolo rímskokatolícke. Takmer polovica všetkých usadlých Rómov nepovažovala rómčinu za svoj materinský jazyk, ale prijala jazyk majority. Rómčinu ako materinský jazyk uviedlo viac ako 62 % Rómov žijúcich kočovným spôsobom života. V porovnaní s obyvateľmi celého Uhorska bola vzdelanostná úroveň rómskej populácie výrazne nižšia, iba 6,5 % Rómov starších ako 6 rokov uviedlo, že vie čítať a písať, zatiaľ čo v ostatnej populácii to bolo takmer 54 %. Z Rómov žijúcich na území dnešného Slovenska bolo v roku 1893 až 78 % zamestnaných.

5. V nacistickej Tretej ríši

Z antropologického hľadiska patria Rómovia k tzv. bielej rase (europoidnej), sú najmladšími Indoeurópanmi na našom kontinente. Používanie pojmu „rasizmus“ (rasová neznášanlivosť) v súvislosti s nimi preto nemožno chápať doslovne, iba prenesene, ako neznášanlivosť z dôvodu odlišných telesných znakov (tmavej pokožky, vlasov, očí).

Koncentračný tábor

V koncentračnom tábore Osvienčim II. - Brzezinka (Auschwitz II. - Birkenau) bol nariadením v roku 1942 zriadený špeciálny „cigánsky rodinný tábor“.

Tam boli privezené rómske rodiny z Čiech a Moravy, Holandska, Belgicka, severného Francúzska, Poľska a štátov vtedajšieho Sovietskeho zväzu.

Táborovým lekárom bol Dr. Josef Mengele (prezývaný „anjel smrti“), ktorý vykonával na Rómoch svoje neludské „vedecké pokusy“. Táborom prešlo viac ako 22 000 európskych Rómov, vyše 19 000 z nich tu našlo svoju smrť.

Dňa 2. augusta 1944, keď boli izolovaní mladí rómski väzni, bolo počas jednej noci odvezených do plynových komôr 2 897 obyvateľov cigánskeho tábora. Preto si 2. august európski Rómovia pripomínajú ako Pamätný deň rómskeho holokaustu.

Pracovné tábory

Na východe Slovenska vznikol komplex pracovných útvarov v Hanušovciach nad Topľou, Bystrom, pod Petičom a v Nižnom Hrabovci. Rómovia na východnom Slovensku budovali železničnú trať Prešov - Strážske. Pod hospodársku správu v Hanušovciach nad Topľou patrili aj pracovný útvar v Jarabej (1942), kde zaradenci budovali štátnu cestu Čertovica - Mýto pod Ďumbierom. Menší pracovný útvar bol v roku 1943 otvorený v Ilave: určený bol na dokončovacie práce na tamojšom vodnom diele. V rokoch 1943 - 1944 bol v prevádzke pracovný útvar v Revúcej: jeho zaradenci budovali úseky železnice Revúca - Tisovec. Posledným väčším pracovným útvarom bolo Ústie nad Oravou. Rómski zaradenci tu pracovali na jednej z najväčších a najvýznamnejších stavieb slovenského štátu - Oravskej priehrade.

Pseudovedecké teórie o nerovnosti rás a „čistote rasy“ poskytli legitimitu zámerom nacistov a fašistov eliminovať skupiny obyvateľov, ktoré pokladali za nehodné života. Holokaust zostáva témou, ktorá poskytuje priestor na úvahy o morálke, etike, tolerancii, ľudskosti. V dejinách Rómov je obdobie druhej svetovej vojny najtemnejším obdobím. Ako sa zmenilo postavenie Rómov v nacistickej Európe? Aké podoby mali perzekúcie Rómov na Slovensku (vrátane južných území)?

Najsmutnejšou kapitolou novodobých rómskych dejín je obdobie druhej svetovej vojny. Takzvané Norimberské rasové zákony o ríšskom občianstve a ochrane nemeckej krvi vydané v roku 1935 a na ne nadväzujúce vyhlášky klasifikovali Cigánov - podobne ako Židov, černochoch, telesne a mentálne postihnutých - ako „element zabraňujúci čistote rasy“, čo v nacistickom Nemecku viedlo k hromadnému vyraďovaniu týchto skupín obyvateľstva. Na území nacistickej Tretej ríše boli zriadené pracovné a zberné tábory, do ktorých boli internovaní aj Rómovia. Odtiaľto potom odchádzali transporty do vyhladzovacích koncentračných táborov, najmä do Osvienčimu. Odhaduje sa, že počas druhej svetovej vojny zahynulo 300 000 európskych Rómov.

Vojnový slovenský štát, ktorý vznikol v roku 1939 po rozpade Československa, v mnohom napodobňoval diskriminačné rasové zákony nacistického Nemecka. Na základe branného zákona z roku 1940 boli Rómovia spolu so Židmi zbavení možnosti stať sa príslušníkmi brannej moci. Aktívnu vojenskú službu potom vykonávali v špeciálne zriadenom VI. prápore Pracovného zboru Ministerstva národnej obrany, boli nasadzovaní na zemné a pomocné stavebné práce.

V apríli 1941 vydalo Ministerstvo vnútra vyhlášku „o úprave niektorých pomerov Cigánov“. Olašským Rómom sa zakazovalo kočovanie. Usadlí Rómovia boli povinní odstrániť svoje obydlia z blízkosti štátnych alebo verejných ciest. Rómovia nesmeli cestovať verejnými dopravnými prostriedkami, mali obmedzený vstup na verejné miesta, do miest a obcí smeli vstupovať len vo vymedzené dni a hodiny.

Pri plnení diskriminačných opatrení proti Rómom boli za vojnového slovenského štátu mimoriadne aktívni príslušníci polovojenskej organizácie - Hlinkovej gardy. Platná legislatíva umožňovala gardistom uplatňovať voči Rómom rôzne formy priamej fyzickej agresie.

Jedným z opatrení slovenského štátu, ktoré boli namierené proti Rómom, bolo zakladanie táborov perzekučného charakteru. Spočiatku to boli tzv. *pracovné útvary*, do ktorých boli umiestňovaní najmä mladí rómski muži. Boli zneužívaní na najťažšie manuálne práce pri stavbách priehrad, ciest a železničných tratí. Prvé pracovné útvary vznikali už v roku 1941. Nachádzali sa v Očovej, Moste na Ostrove a horámí Trnava. Medzi najväčšie patril pracovný útvar v Dubnici nad Váhom (1942 - 1944) a pracovné útvary na východe Slovenska (1942 - 1943).

Všetky nariadenia okliešňujúce občianske práva Rómov v rokoch 1939 - 1945 značne narušili krehký vzťah medzi majoritou a rómskym obyvateľstvom. Odobratím živností (odvoz a spracovanie odpadu, obchodovanie so zvieratami, najmä s koňmi) stratili Rómovia šancu na dôstojný spôsob získania obživy, boli vylúčení z hospodárskeho života a postavení na úroveň asociálov.

Jedným z najzávažnejších zásahov do fungovania lokálnych komunit bolo i odstránenie tzv. rómskych osád od verejných komunikácií, čo v praxi znamenalo, že obydlia Rómov boli presunuté niekoľko kilometrov od obce. Krehké kontakty Rómov s majoritou boli narušené, stratila sa možnosť príležitostného zamestnávania, došlo napríklad aj k likvidácii kmotrovstva medzi nerómskym gazdom a rómskou rodinou, ktoré dovtedy plnilo dôležitú spoločenskú rolu. Ak aj Rómovia po skončení vojny preniesli svoje obydlia bližšie k dedinám, nie vždy sa podarilo nadviazať kontakt s majoritou, nie vždy ich do dediny pustili; ich izolácia sa prehlbovala. Mnohé dnešné osady sú výsledkom vojnovnej segregácie.

Perzekúcie po potlačení Slovenského národného povstania

Perzekúcia slovenských Rómov dosiahla svoj vrchol v rokoch 1944 - 1945. Na mieste Pracovného útvaru v Dubnici nad Váhom vznikol v novembri 1944 *Zaisťovací tábor pre*

Cigánov. Do tábora boli deportované celé rómske rodiny. Počet Rómov bol zakrátko oveľa vyšší ako kapacita tábora: v decembri 1944 tu bolo viac ako 700 väzňov. Mimoriadne studená zima a zlé hygienické pomery v tábore sa podpísali najmä pod zdravotný stav detí a starých ľudí. Najväznejšia bola epidémia škvrnitého týfusu. V priebehu januára 1945 zachvátila viacero zariadení. V tomto čase prevzali kontrolu tábora Nemci, ktorí vo februári 1945 nariadili popravu 26 chorých (boli medzi nimi aj ženy a deti). Na jar 1945 dozor tábora pred postupujúcim frontom ušiel a tábor bol rozpustený.

Po potlačení Slovenského národného povstania bolo územie vojnového Slovenska obsadené nemeckou okupačnou armádou. Represálií voči vojenským osobám, povstalcov a civilnému obyvateľstvu sa dopúšťali príslušníci Wehrmachtu, jednotiek SS a Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy. Väčšina represívnych akcií – zatýkanie, mučenie a vyražďovanie Rómov sa uskutočnila od novembra 1944 do januára 1945. Pravdepodobne prvým miestom, kde boli zavraždení Rómovia, bola Kvetnica v okrese Poprad. Dňa 15. septembra 1944 tu bolo zavraždených sedem osôb.

Represálie najviac postihli Rómov na strednom Slovensku. Ojedinele sa uskutočnili aj na Považí a v iných častiach Slovenska. Dôvodom prenasledovania bolo aj aktívne pôsobenie Rómov medzi partizánmi, stačilo však len podozrenie zo spolupráce. Rómovia boli popravovaní na mieste: tak to bolo v Čiernom Balogu, vo Svätom Kríži nad Hronom, v Motyčkách – osade Štubňa. V mnohých prípadoch boli násilne deportovaní a zavraždení na masových popraviskách v Kremnicike, Nemeckej, Kováčovej, Dolnom Turčeku a na židovskom cintoríne vo Zvolene. Najviac rómskych obetí bolo z obce Ilija pri Banskej Štiavnici, Čierneho Balogu, Tisovca, Lutily a Krupiny.

Výpočet lokalít, v ktorých došlo k perzekúciám rómskych komunit a k fyzickej likvidácii Rómov, určite nie je konečný. Počet priamych rómskych obetí, ktoré boli na Slovensku zavraždené v období september 1944 – apríl 1945, sa odhaduje na viac ako 1000.

Situácia na južných územiach

Viedenskou arbitrážou v novembri 1938 sa južné a východné oblasti Slovenska stali súčasťou horthyovského Maďarska. Okrem iného sa začali zriaďovať evidencie „nepriateľských živlov“, do ktorých boli okrem Židov a Rómov zaraďovaní aj príslušníci iných etník. Podobne ako na Slovensku, aj v odstúpených častiach súčasne s evidenciou dochádzalo k dramatickému zhoršovaniu životných podmienok, Rómovia boli postupne vytlačení zo spoločenského života, nesmeli vstupovať na verejné priestranstvá a navštevovať školy. Prijatá legislatíva umožňovala žandárom vykonávať poriadkové razie v rómskych obydliach a zadržiavať „podozrivých“.

Situácia sa radikalizovala a kvyostreniu došlo začiatkom roka 1944 po obsadení Maďarska nemeckým vojskom. Veľká časť Rómov bola deportovaná do pracovných táborov a do koncentračných táborov. Odhaduje sa, že z územia vtedajšieho Maďarska, vrátane území zabratých Viedenskou arbitrážou, bolo deportovaných asi 25 000 – 30 000 rómskych mužov a žien.

Zokupovaných území východného a južného Slovenska boli Rómovia deportovaní do zaisťovacieho tábora v Komárne. Odtiaľ potom boli vypravované vlaky do koncentračného tábora Dachau. V tomto koncentračnom tábore zostala však iba malá časť Rómov, väčšina z nich putovala ďalej, do iných koncentračných táborov.

K vystupňovaniu represíí a vyražďovaniu rómskych komunit v tomto období došlo aj na územiach južného Slovenska, napríklad v obci Slatina pri Krupine alebo aj na Žitnom ostrove, na majeri v Trhovom Mýte.

Miesta utrpenia Rómov počas druhej svetovej vojny

RÓMSKY HOLOKAUST

> Ciele

- aktívovať a zhodnotiť predchádzajúce vedomosti žiakov, motivovať a stimulovať ich záujem o tému;
- udržať pozornosť žiakov pri čítaní a podnietiť študentov a študentky hľadať počas čítania dôkazy pre svoje odpovede a predpovede;
- podporiť aktívne čítanie a kritické myslenie.

> Cieľová skupina

Študenti a študentky druhého stupňa základných a stredných škôl

> Pomôcky

pracovný list, kópia textu „V nacistickej Tretej ríši“

Postup pre cvičenie metódou „Sprievodca predpovedí“

2. Vytvorte 4 – 6 tvrdení, ktorých obsah súvisí s identifikovanými pojmami.
3. Požiadajte žiakov, aby bez čítania textu jednotlivo odpovedali na tvrdenia a vyplnili stĺpec *Ja*.
4. Požiadajte ich, aby si prečítali text a našli v ňom dôkazy pre jednotlivé tvrdenia. Individuálne vyplnia stĺpec *Text*.
5. Vedzte diskusiu o potvrdení alebo vyvrátení prvotných tvrdení, prípadne rozhodnite, ktoré ďalšie informácie a zdroje sú potrebné.

Postup pre cvičenie metódou „Recipročné vyučovanie“

1. Rozdeľte text na časti.
2. Rozdeľte žiakov a žiačky do skupín v takom počte, koľko má text častí.
3. Pridel'te každému žiakovi a žiačke jednu časť textu.
4. Po spoločnom tichom čítaní prvej časti textu, osoba v úlohe učiteľa – „zodpovedná“ za danú časť textu:
 - a) zhrnie, čo sa prečítalo,
 - b) vymyslí 2-3 otázky k obsahu textu a požiada ostatných, aby na ne odpovedali,
 - c) vysvetlí veci, ktoré nie sú jasné,
 - d) povie, o čom bude nasledujúca časť textu,
 - e) požiada, aby si každý prečítal nasledujúcu časť textu,
 - f) po prečítaní sa do úlohy učiteľa dostáva ďalší žiak, žiačka a pokračuje obdobným spôsobom.

Slová - čítanie, písanie, kritické myslenie.

Naša civilizácia vytvorila prostredie, v ktorom je reč hlavným prostriedkom komunikácie a výučba jazyka má vo vyučovaní pevné miesto. Pokrok v škole je stále do veľkej miery spätý so schopnosťou používať hovorené a písané slovo. Dobrý učiteľ, nech vyučuje čokoľvek a čomukoľvek, neustále vyhľadáva príležitosti na rozvoj jazyka žiakov a pomáha formulovať ich vlastné myšlienky a vyjadrovať ich spolu s citmi a potrebami, ktoré sú s týmito myšlienkami spojené. Pomáha žiakom uvedomovať si, že jazyk je podstatnou súčasťou každodenného života a predpokladom zvládnutia mnohých životných situácií.

V dnešnej dobe médií, počítačov a iných komunikačných prostriedkov je pre jednotlivca dôležitá informácia a poznatky nielen zachytiť, ale ich aj triediť, spracúvať, uchovávať, využívať a disponovať takými zručnosťami, ktoré mu pomôžu učiť sa a študovať, čo najlepšie využívať svoje kognitívne schopnosti, informácie zaznamenávať a prezentovať ich.

V slovách je nesmierna moc a krása. Sú prezentáciou skutočnosti, no nie skutočnosťou samou. Vypovedanie alebo vytlačenie ich ešte nemusí robiť pravdivými. Deti a mládež potrebujú pomoc, aby dokázali poznať zneužívanie reči ľuďmi v zodpovedných pozíciách a rozpoznať význam – alebo jeho neprítomnosť – v prejavoch tých druhých. A naopak, dávať im príležitosti, aby si uvedomili, že ak niečo nie je možné slovami vyjadriť, to ešte neznamená, že je to bez významu.

Kritické myslenie

Termín kritické myslenie sa vo vzdelávacích kruhoch používa už desaťročia. Je to komplex myšlienkových procesov, ktoré sa začínajú informáciou a končia sa prijatím rozhodnutia. **Kritické myslenie si vyžaduje schopnosť rozumieť a uvažovať o tom, čo vieme a čo si myslíme.** Pre zmysluplné učenie je dôležité, aby si žiak kládol otázky a samostatne objavoval odpovede. Progresívni pedagógovia žiadajú, aby vyučovanie nebolo iba pasívnym prenosom informácií, ale procesom, ktorý pomáha žiakom reštrukturalizovať svoje doterajšie vedomosti.

Kritické myslenie je náročný proces. Ak je osvojenie si kritického myslenia naozaj dôležité, musí sa v škole používať systematicky. Učiteľia by mali žiakom poskytnúť dostatok času na vyjadrenie ich myšlienok a na získanie konštruktívnej spätnej väzby, dovolíť im slobodne premýšľať a hlbšie sa zamýšľať nad dôležitými problémami, vytvoriť priaznivú atmosféru, ktorá umožňuje prijímať rôznorodú škálu názorov a nápadov, podporovať zapájanie žiakov do učebného procesu a pripravovať ich preberať zodpovednosť za svoje učenie, zabezpečiť bezrizikové prostredie, oslobodené od strachu a výsmechu, vyjadriť dôveru v schopnosti každého žiaka robiť kritické úsudky a v neposlednom rade oceňovať kritické myslenie.

RÓMSKY HOLOKAUST

Meno a priezvisko: _____

Úloha 1

- Čítaj postupne výroky v tabuľke.
- V stĺpci **Ja** napíš áno, ak súhlasíš s tvrdením, a nie, ak s tvrdením nesúhlasíš.

Výrok	Ja	Text
Odhaduje sa, že počas druhej svetovej vojny zahynulo sto tisíc európskych Rómov.		
2. august si európski Rómovia pripomínajú ako Pamätný deň rómskeho holokaustu.		
Jedným z opatrení slovenského štátu, ktoré boli namierené proti Rómom, bolo zakladanie táborov perzekučného charakteru.		
Perzekúcia slovenských Rómov dosiahla svoj vrchol v rokoch 1944 – 1945.		

> Úloha 2

Prečítaj si text „V nacistickej Tretej ríši“.

Úloha 3

Porovnaj svoje tvrdenia s informáciami v texte a vyplň stĺpec Text.

Pamätník obetiam perzekúcií počas druhej svetovej vojny v Banskej Bystrici

6. Po roku 1945

Nútené usadzovanie dovtedy kočovných – olašských Rómov bolo štátnym opatrením. Vtedajší politici dospeli k presvedčeniu, že bývanie v domoch je lepšie ako kočovanie. V roku 1958 bol vydaný zákon o zákaze kočovania, na základe ktorého ich vo februári nasledujúceho roka „usadili“ tak, že im pobrali kone a kolesá od vozov.

V roku 1969 vznikla pri slovenskom Ministerstve práce a sociálnych vecí „Komisia vlády pre otázky cigánskych obyvateľov“. Svoju činnosť zameriavala na riešenie problémov zamestnanosti, bývania, výchovy mládeže a obmedzovanie kriminality. V jednotlivých okresoch boli zriaďované okresné komisie, pri ktorých postupne vznikala sieť sociálnych terénnych pracovníkov – kurátorov. Tí mali za úlohu robiť prostredníctvom medzi rómskymi obyvateľmi danej obce a štátnymi orgánmi. Každoročne vyhotovovali hlásenia o počte rómskeho obyvateľstva, o jeho problémoch v oblasti bývania, zamestnanosti i školskej dochádzky ich detí. O tom, koho zaradiť do zoznamu „občanov cigánskeho pôvodu“, rozhodovali iba na základe vlastného uváženia. Podľa posledného takéhoto súpisu žilo ku koncu roka 1989 na Slovensku 254 tisíc Rómov, čo predstavovalo 4,9 % všetkých jeho obyvateľov (v Čechách a na Morave bolo evidovaných takmer 146 tisíc Rómov, čo tvorilo v tom čase asi 1,5 % celkovej populácie). Uvedená Komisia vlády, okresné komisie a celá sieť terénnych pracovníkov boli v roku 1991 zrušené.

Manipulatívny prístup k Rómom po roku 1945 a upieranie etnickej identity znamenajú silnú devastáciu kultúry Rómov, ako aj narušenie integrity jedinca. Aké miesto pripadlo Rómom v spoločnosti po roku 1945?

Po skončení druhej svetovej vojny nastalo významné presídľovanie rómskeho etnika zo Slovenska do českých krajín, kde ľudia nachádzali nielen prácu, ale i možnosť lepšieho bývania než v rómskych osadách. Keďže českí Rómovia sa z nacistických koncentračných táborov väčšinou nevrátili, prevažná časť Rómiiek a Rómov žijúcich dnes v Českej republike pochádza zo Slovenska. Odhaduje sa, že po roku 1945 ostalo v českých krajinách z pôvodných českých a moravských Rómov asi 800 ľudí. Pritom už v roku 1947, ako dôsledok prvej vlny presídľovania, žilo v Čechách a na Morave asi 16 500 Rómov zo Slovenska. V tomto období išlo najmä o osídľovanie českého pohraničia, keď bolo odtiaľ vysídlené pôvodné nemecké obyvateľstvo. Rómovia sa zamestnávali predovšetkým v horských pasienkových družstvách, neskôr v štátnych majetkoch a lesných závodoch. Prácu nachádzali aj pri obnove vojnou poškodeného hospodárstva – pri stavbe ciest, rekonštrukciách fabriek. Dodnes sú vzťahy medzi rómskymi rodinami v oboch republikách živé, príbuzní sa navštevujú počas sviatkov a rôznych rodinných udalostí.

Za druhú etapu migrácie Rómov do českých krajín môžeme považovať 50. roky, keď odchádzali – často v dôsledku organizovaných náborov – do priemyselných centier severozápadných Čiech (Most, Sokolov, Teplice, Ústí nad Labem, Chomutov, Cheb, Děčín), do Kladna, Tachova, Českého Krumlova a na Ostravsko. Zo zaostalých slovenských osád odchádzali tí najschopnejší a najvytrvalejší. Niektorí odchádzali na „týždňovky“ a na víkend sa vracali k rodinám, iní pracovali ako sezónni robotníci a domov na Slovensko sa vracali na zimu. Mnohí však dostali pridelené podnikové byty, dovedli si svoje rodiny a usadili sa tam natrvalo. Náhly prechod na radikálne iný, mestský spôsob života spôsobil rómskym rodinám často veľké problémy. Pri ubytovaní neboli vždy rešpektované vnútorné väzby rómskych komunít, často blízky príbuzných rozdelili a prideliť im bývanie v rôznych domoch, vnútorné dispozície bytov nezodpovedali spôsobu života Rómov, ale predovšetkým štandard a vybavenosť bytov boli pre Rómov dovtedy nepoznaným civilizačným výdobytkom: nevedeli používať kúpeľne, plynové sporáky a splachovacie záchody. Nie všetci jednotlivci a rodiny sa dokázali prispôbiť, mnohí sa na novopridelenom mieste cítili osamotení, odtrhnutí od svojich príbuzných, a preto sa opätovne vracali do svojich pôvodných osád. V sociálnej psychológii sa takáto veľká zmena nazýva kultúrny šok. Vyrovnanie sa s takouto situáciou je psychologicky veľmi zložitý proces.

Štátne orgány v povojnovom období odmietli k Rómom pristupovať ako k osobitnému etniku a považovali „občanov cigánskeho pôvodu“ iba za socio-ekonomickú skupinu. Domnievali sa, že svoju zaostalosť môžu Rómovia prekonať iba tak, že sa vzdajú svojho doterajšieho života a čo najviac sa prispôbia väčšinovému obyvateľstvu.

Asimilácia znamenala aj zákaz zakladania rómskych folklórnych súborov, mládežníckych alebo športových klubov, v školách sa nesmeli spievať rómske piesne, nesmeli vychádzať rómske knihy a časopisy, v televízii nesmeli vysielat' rómske večerníčky. Nepoužívalo sa ani označenie Rómovia alebo Cigáni, ale „občania cigánskeho pôvodu“.

V roku 1965 vydala vláda ČSSR uznesenie, v ktorom vytýčila „konceptu likvidácie cigánskych osád a rozptylu cigánskeho obyvateľstva“ do iných častí republiky. V rámci realizácie boli určené „družobné kraje“, ktoré boli povinné prijať Rómov zo Slovenska: západoslovenskí Rómovia mali určený Stredočeský a Juhočeský kraj, stredoslovenských mal prijať Juhomoravský kraj a východoslovenskí Rómovia mali byť sťahovaní do Severomoravského a Východočeského kraja. Úsilie štátu sa zameralo najmä na riešenie bývania, zamestnanosti a školskej dochádzky rómskych detí. Aj dobre mienené zámery boli však presadzované neodborne, a často násilím. Necitlivými opatreniami programu výchovy a vzdelávania boli rómski rodičia nútení, aby svoje deti posielali do školy, napriek tomu, že vzdelávací systém plne popieral ich rómsku identitu (deti nesmeli hovoriť rómsky, nezoznamovali sa s rómskou kultúrou a ich rómsky pôvod bol považovaný za sociálnu stigmu).

Koncom 60. rokov, v čase tzv. obrodného procesu v československej spoločnosti, pokúsili sa aj samotní Rómovia prevziať časť zodpovednosti za riešenie svojej situácie. V roku 1969 vznikol Zväz Cigánov-Rómov. Cieľom rómskej inteligencie bolo rovnoprávne a bezkonfliktné spolužitie majoritného a rómskeho obyvateľstva. Deklarovali tak záujem zachovať si svoju etnickú identitu a nechť podriadí sa štátom riadenej asimilácii.

V čase normalizácie, v roku 1973, bol Zväz Cigánov-Rómov zrušený. Rómovia v Československu na dlhé obdobie opäť stratili možnosť rozvíjať svoju etnickú identitu a naďalej boli považovaní za sociálne retardovanú skupinu, ktorú je potrebné „prevychovať“. Vládne orgány sa nesnažili spoznávať názory a predstavy Rómov o živote, ale s vynaložením nemalých finančných prostriedkov im vnucovali to, čo sami považovali za dobré. Za to, že tieto opatrenia boli často málo úspešné, vinili samotných Rómov. O zvrátenosti a necitlivosti prístupu a o porušovaní práv Rómov komunistickým režimom hovorí aj kritický dokument Charta 77 z roku 1978. Otázky, či majú štátne inštitúcie popierať ľudské práva a diskriminovať menšiny, či majú, alebo nemajú Rómovia dobrovoľne alebo nútené splynúť s majoritou a vzdať sa svojej etnickej identity, sa v tom čase neoddeliteľne spájali s bojom za ľudské práva.

Zároveň však treba povedať, že mnohým Rómom sa podarilo získať odbornú kvalifikáciu či vyriešiť svoj bytový problém. Mnohí si začali hľadať nové miesto v spoločnosti.

7. Po roku 1989

Jednou z výrazných zmien bolo i postupné akceptovanie endoetnonymu Róm/Rómovia. Toto pomenovanie používa väčšina európskych Rómov vrátane Rómov na Balkáne. Vo všetkých európskych rómskych dialektoch existuje slovo rom - vo význame muž, človek (ženská forma je romňi - žena, manželka). Akceptácia endoetnonymu - Roma - je aj jednou z priorít medzinárodnej rómskej organizácie International Romani Union, ktorá vznikla v roku 1971.

Etnonym je názov etnika, ktorý je vonkajším vyjadrením totožného etnického vedomia príslušníkov daného spoločenstva. Často sa názov, ktorým príslušníci etnika označujú samých seba (endoetnonym) nekryje s názvom, ktorým dané spoločenstvo označujú príslušníci iných skupín (exoetnonym). (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, 1995)

Prepojenie sociálneho postavenia a sociálnej marginalizácie s problematikou etnickej svojbytnosti Rómov predstavuje jednu zo závažných spoločenských tém súčasnosti. Kam smeruje vývoj rómskej problematiky po roku 1989?

Významným medzníkom najnovších rómskych dejín sa stal rok 1989. Krátko po novembrových udalostiach vznikla prvá rómska politická strana – Rómska občianska iniciatíva, po nej ďalšie strany a kultúrne zväzy.

V prvých voľbách v roku 1990 bolo na skrátene funkčné obdobie dvoch rokov zvolených 10 rómskych poslancov do vrcholných orgánov vtedajšieho Česko-Slovenska.

Významným medzníkom bolo aj prijatie Zásad vládnej politiky Slovenskej republiky k Rómom (9. apríla 1991). Dokument vo všeobecnosti navrhoval prístup k riešeniu problematiky v oblasti etnickej, sociálnej, kultúrnej, vzdelanostnej a v oblasti ekonomického zabezpečenia. Základnou zásadou v etnickej oblasti bolo v legislatívno-právnom systéme, počnúc Ústavou republiky, uznať etnickú svojbytnosť Rómov na úrovni ostatných etnických minorít žijúcich na území Slovenska. V praxi to znamenalo, že Rómovia boli zrovnoprávnení s ostatnými národnostnými menšinami.

Pri sčítaní ľudu v rokoch 1991 a 2001 bola rómska národnosť taxatívne vymenovaná a bolo možné sa k tejto národnosti prihlásiť.

V 90. rokoch vznikol priestor na rómske vydavateľské aktivity a začali vychádzať aj rómske periodiká. V súčasnosti jediným periodikom vychádzajúcim kontinuálne od roku 1990 je dvojtýždenník **Romano nevo l'il – Rómsky nový list** (pozri www.ml.sk). Od roku 2002 pracuje v Košiciach aj **Rómska tlačová agentúra**, médium na princípe internetových novín (www.rpa.sk). Knižný trh je každoročne obohacovaný o pôvodnú rómsku tvorbu a prekladovú literatúru.

Od roku 1993 pôsobí v Košiciach profesionálne rómske divadlo **Romathan**. Za viac ako 10 rokov uviedlo 41 premiér.

záber z Divadelnej hry Horiaci cigánsky tábor, od rómskej autorky, spisovateľky Eleny Lackovej. Obnovená premiéra divadla Romathan v roku 2000.

Vznikli možnosti aj na vzdelávanie, od roku 1992/1993 bola v Košiciach otvorená Stredná umelecká škola, na ktorej študujú mladí Rómovia i nerómovia v hereckom, tanečnom a dramatickom odbore. Na Pedagogickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre vznikla Katedra rómskej kultúry. V roku 2004 sa podarilo etablovať dve ďalšie stredné školy: Gándyho gymnázium vo Zvolene a Gymnázium v Košiciach. V Bratislave je zase možné na bilingválnom Gymnázium na ul. Novohradská študovať odbor romistika.

Práve vo vzdelávaní nastalo veľa zmien sledujúcich zlepšenie vzdelanostnej úrovne rómskych detí a zvýšenie informovanosti majoritnej populácie o Rómoch. Vyšiel rómsky šlabikár **Romano hangoro** a čítanka **Genibarica**, vzniklo viacero pomocných textov pre prípravu ročníkov a uplatnenie asistenta/asistentky učiteľa pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia. Ako doplnkový text bol vydaný **Rómsky dejepis**. Napriek tomu sa stav nezlepšuje želaným tempom.

Dôsledkom socio-ekonomickej transformácie po roku 1989 je postupné vytváranie nového systému sociálnych nerovností a sociálnej stratifikácie. Veľká časť Rómov prišla o zamestnanie a nové pracovné príležitosti absentujú. Život v rómskych osadách a getách je poznačený materiálnou chudobou, nedostatočnou hygienou, zhoršujúcou sa zdravotnou situáciou, ale aj sociálnym vylúčením – exklúziou.

Neustále sa zhoršujúce sociálne postavenie časti rómskej populácie si vyžiadalo systémové riešenie na úrovni štátnej správy a v roku 1998 bol vládou SR zriadený **Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity**. (Od roku 2000 funkciu splnomocnenkyne zastáva Klára Orgovánová.)

Sociálne postavenie po roku 1989

Spoločensko-politická a ekonomická transformácia začiatkom 90. rokov zastihla Rómov nepripravených. Mohli sa uplatniť zväčša len v nízkokvalifikovaných profesiách, ktoré v trhovom hospodárstve a s postupujúcou technizáciou výroby zanikli. Mnohí Rómovia prišli v tomto období o prácu, na východnom Slovensku postihla nezamestnanosť väčšinu rómskych mužov v produktívnom veku.

Oficiálne údaje o nezamestnanosti Rómov nie sú k dispozícii (sledovanie etnicity nezamestnaného je v rozpore s dodržiavaním základných práv a slobôd).

Kvalifikované odhady udávajú asi 64 % nezamestnanosť Rómov, sú lokality, prevažne tzv. rómske osady na vidieku, kde je 100 % nezamestnanosť. Vzhľadom na to, že tento jav pretrváva niekoľko rokov, je možné hovoriť o dlhodobej nezamestnanosti, ktorá v sebe nesie ďalšie riziká odkázanosti na sociálnu sieť štátu. V otázke zamestnanosti v prípade rómskej populácie ani nie je možnosť nadviazať na tradičné zručnosti (kováčstvo, košíkárstvo, korytárstvo). V období socializmu sa tieto remeslá nevykonávali, teda neexistuje kontinuita a v súčasnosti je o ne minimálny záujem zo strany zákazníkov.

Možné dôvody a dôsledky dlhodobej nezamestnanosti:

- značná časť Rómov dosahuje iba najnižšie vzdelanie – základné, neukončené základné, špeciálne, predstavujú teda nekvalifikovanú pracovnú silu;
- vzhľadom na nízke vzdelanie a zručnosti sa väčšina rómskej populácie môže uplatniť iba na sekundárnom trhu práce;
- vzdelanie a zručnosti neumožňujú ani rekvalifikáciu na žiadnejšie profesie;
- dlhodobá nezamestnanosť znamená stratu pracovných návykov;
- dlhodobá nezamestnanosť je demotivujúca pre celú komunitu, „mladým“ a absolventom chýbajú pozitívne vzory a nemajú od koho prebrať pracovné návyky;
- podmienky života, bývanie v segregovaných komunitách sú nevyhovujúce, čo sa prejavuje v zlom zdravotnom stave a nedostatočných hygienických návykoch; nedostatočná hygiena je prekážkou akceptácie zo strany majority, čo sa prejavuje aj pri zamestnávaní, pri ceste do práce, pri akomkoľvek kontakte a vyvoláva odmietanie zo strany majority, čo Rómom tiež demotivuje;
- odmietavé postoje voči Rómom aj vo všeobecnosti;
- v neposlednom rade sa k nezamestnanosti pridružuje aj fakt, že segregované rómske obydliá sú vzdialené od trhov.

Osobitné postavenie na trhu práce majú rómske ženy. K nízkej vzdelanostnej úrovni a ostatným charakteristikám sa pričleňuje aj relatívne vyšší počet detí, ktoré si vyžadujú starostlivosť (napr. opatera počas choroby), čo pre zamestnávateľov býva spravidla prekážkou.

Drvivá väčšina rómskej populácie uviazla v sociálnej sieti štátu a možnosti vymaniť sa z nej sú zatiaľ mizivé. Finančná pomoc zo strany štátu má klesajúcu tendenciu a neexistuje systém podpory a impulzov, ktoré by časť populácie, ktorá sa ocitla v hmotnej núdzi, stimuloval k aktivitám smerujúcim k vymaneniu sa z odkázanosti na štát.

MENTÁLNY OBRAZ RÓMOV

> Ciele

- posilniť schopnosť študentov a študentiek analyzovať svoje postoje a odhaliť v nich predsudky a stereotypy
- posilniť schopnosť študentov a študentiek vyjadriť predstavy – asociácie spojené so slovami „typický Róm“
- uvedomiť si, akými spôsobmi si vytvárame obraz o skutočnosti
- uvedomiť si, že mentálny obraz nemusí byť úplne v súlade so skutočnosťou

> Cieľová skupina

študenti a študentky druhého stupňa základných a stredných škôl

> Čas

45 – 60 minút

> Pomôcky

kusy baliaceho papiera, fixky, kópie textov

Postup

1. Rozdeľte študentky a študentov do štyroch skupín.
2. Vyzvite každú skupinu, aby do stredu svojho baliaceho papiera napísala „typický Róm a typická Rómka“ a v čase 5 – 10 minút spísala všetky asociácie, ktoré členom skupiny napadnú. Skupiny môžete motivovať otázkami: Aké má vlastnosti? Kde žije? Akú má rodinu? Aký má príjem? O čo sa snaží? Aké má plány? Čo ho trápi? ...
3. Každá skupina vyvesí svoj papier na viditeľnom mieste a prezentuje svoju predstavu Róma. Pokúste sa na základe dohody so všetkými študentmi a študentkami spísať všetky charakteristiky typického Róma a typickej Rómky od najčastejšie zastúpených po ojedinelé.
4. Na vrch tabule napíšte „Mentálny obraz Rómov“. Vysvetlite študentom, že teraz ste na tabuli spoločne vytvorili typický obraz Róma, tak ako vyzerá v ich triede. Je to obraz, ktorý vznikol z ich myšlienok. Toto je ich vlastný majetok, toto nosia vo svojich hlavách. Skutočnosť môže byť úplne iná, ale oni majú v hlave svoj obraz, s ktorým budú ďalej pracovať.
5. Spoločne so študentmi teraz rozdeľte charakteristiky na tabuli na neutrálne, pozitívne, negatívne – pripísaním znamienok 0, + a - vedľa jednotlivých charakteristík. Číselne znázornite, ktoré charakteristiky prevládajú.
6. Poverte už dopredu niekoľkých študentov, aby si prečítali dve ukážky - charakteristiky Rómov. A požiadajte ich, aby následne aj oni vymenovali charakteristiky vyzdvihnuté v textoch.
7. Na tabuli, vedľa vášho mentálneho obrazu, spoločne zostavte obraz Rómov vychádzajúci z ukážok.
8. Porovnajme obraz triedy a obraz z ukážok. Diskutujte so študentmi, v čom sa odlišujú a prečo.

Reflexia

Diskusiu smerujte k spôsobom, akými si človek vytvára predstavu o odlišnej sociokultúrnej skupine. Počas reflexie je vhodné uvádzať fakty a argumenty týkajúce sa problémov, na ktoré študenti upozornia. Zdôraznite, že spomenuté charakteristiky „typického Róma“ s negatívnym nábojom môžu mať príčiny v mediálnom obraze Rómov, v spoločenskom postavení Rómov a pod.

Študenti by si predovšetkým mali uvedomovať, ako vnímajú skutočnosť a ako ju opisujú:

- v rámci „vlastnej“ skupiny nezovšeobecňujeme, lebo vnímame rozdiely medzi sebou
- v rámci „cudzej“ skupiny zovšeobecňujeme, dokonca upozorňujeme: „oni sú všetci rovnakí“, „pletú sa nám ich tváre“

Cvičenie upravené podľa: Buryánek, J. (ed.): Interkulturní vzdělávání - příručka nejen pro SŠ pedagogy, Člověk v tísni, společnost při ČT, o. p. s. v nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.

Ukážka 1

JUDr. Tomáš Holomek

Narodil sa v roku 1911 v cigánskej osade Hraničky na Južnej Morave. Jeho otec, Pavel Holomek, bol v osade vajdom (starostom), živil sa handlovaním s koňmi. Neskôr si na okraji neďalekej dediny Svatobořice kúpil malý domček, kde rodina až do vojny pokojne žila.

Tomáš Holomek vtedy začal chodiť do školy, mal už jedenásť rokov. Sedel v poslednej lavici. Deti sa mu posmievali: „Cigán, cigán!“ Spočiatku zo školy utekal, ale bol talentovaným žiakom. Riaditeľ svatobořickej školy prišiel za jeho otcom a povedal mu: „Pán Holomek, váš syn Tomáš musí študovať. Ak nie, bola by to veľká škoda.“ Zložil prijímacie skúšky a už z tretej triedy prešiel do gymnázia. „Do kvinty sa so mnou nikto zo spolužiakov nerozprával.“ Spomína pán Holomek: „Keď potom mali stretávku po maturite, pripomenul som im to. Hádám sa potom zahanbili. Boli to väčšinou deti bohatých ľudí – a ja, chudobný cigán. Až potom, keď videli, že viem dvakrát viac než oni, že niečomu rozumiem, vtedy sa to zmenilo. Cigán musí dokázať dvakrát viac ako biely, aby ho vzali na vedomie. Ja som drel ako mulica, mal som to nejako v sebe. Na gymnáziu som študoval vždy s vyznamenaním. Keď mi dal otec 40 halierov na kónsku salámu, aby som nebol v triede hladný, povedal som si: Dočerta, tak oni si to kvôli mne odtrhnú od úst? Musím niečo dokázať! Nebolo to len tak! Celá rodina si odriekala.“

Už na gymnáziu v Kyjove hovoril plynulo po francúzsky, nemecky a latinsky. Bol výborný športovec, so svojimi bratmi hral vo futbalovom mužstve SK Svatobořice. Po maturite sa dal na štúdium práva. Prednášky neboli povinné, takže mohol dávať kondície a zháňať si peniaze sám. Radšej by si bol zvolil humanitný odbor. Za vojny sa ako jediný z rodiny zachránil útekou na Slovensko, kde sa skrýval v lesoch a medzi Rómami. Sám o tom povedal: „Nieto dňa, aby som si ráno a večer, kým nezaspím, nespomenul na rodičov a bratov. Niet jediného dňa, aby som na nich nemyslel. A to už odvtedy uplynulo 40 rokov. V štyridsiatom piatom som sa dozvedel, že všetci zomreli v Osvienčime. Rodičia a päť bratov.“ Po vojne pracoval ako vojenský prokurátor. V roku 1969 zakladal Zväz Cigánov-Rómov. V tom čase mal už vyše 60 rokov, ale vyzeral oveľa mladší, bez stopy šedin, plný energie, pritom dôstojný a naozaj akýsi prísny – a veľmi charizmatický človek. Neskôr sa stal poslancom parlamentu ČSSR. Bol spoločensky významný a uznávaný. Jeho povest „prísneho, ale spravodlivého cigánskeho prokurátora“ zarezonovala aj v širokej verejnosti. Na Rómov nikdy nezabudol a všade sa jednoznačne prezentoval ako „Cigán“. Vtedy bolo etnické meno Róm tabu, symbolizovalo etnoemancipačné aspirácie a to bolo proti oficiálnej asimilačnej politike.

Hovoril krásne po rómsky. JUDr. Tomáš Holomek patril k najvýznamnejším rómskym osobnostiam. Prežil ťažký život a ukázal cestu ostatným svojím vlastným príkladom. Človek môže obdivovať, čo všetko dokázal, napriek všetkým chybám, ktorých sa dopustil.

Spracované podľa: Holomek, Karel: Moravský Cigán – Tomáš Holomek. In Romano džaniben 3–4/99, Hübschmannová, Milena: Rozhovor s JUDr. Tomášem Holomkem (1985). In: Romano džaniben 3–4/99.

Ukážka 2

Anna, 35 rokov

Pochádzam zo stredného Slovenska. Obaja moji rodičia sú Rómovia, ale doma sa nehovorilo rómsky, ani nás nevedli k nejakým rómskym tradíciám. Podľa nich nám chceli uľahčiť nástup do školy. Ja som najstaršia a mám ešte dvoch súrodencov. V dedine, odkiaľ pochádzam, som sa nikdy nestretla s nejakým zaznávaním alebo pokrikovaním, že som Rómka.

Rodičia chceli, aby som študovala na konzervatóriu hudby, akosi to patrilo k dobrým mravom. Moji bratrance aj sesternice sa venovali hudbe a aj ja som k tomu celkom prirodzene inklinovala. Bohužiaľ, som neuspela pri prijímacích pohovoroch na konzervatóriu na prvý raz a viac som to neskúšala. Študovala som potom odbor hodinár. Rodičom sa zdalo, že je to čistá, nenamáhavá práca, ktorá mi v budúcnosti zabezpečí obživu. Nástup na strednú školu bol pre mňa veľký šok. Moje spolužiačky mi dali pocítiť, čo si myslia o Rómoch. Mala som z toho veľmi zlé pocity, aj preto som celé štúdium bývala na private.

Po skončení školy som iba rok pracovala ako hodinárka, myslím, že ešte v roku 1990 ma prepustili. Potom som absolvovala sanitársky kurz a robila niekoľko rokov v nemocnici na hematológii. Bol tam veľmi dobrý kolektív, bez problémov ma prijali medzi seba. Priatelili sme sa aj mimo práce, chodili sme do kina, veľa sme sa zhovárali o literatúre, a to ma nútilo na seba pracovať. Neskôr som pracovala v domove sociálnych služieb. Mala som veľa známych a priateľov, ktorí ma prijímali takú, aká som. V roku 1997 bola v našom meste na návšteve šéfredaktorka rómskych novín, a to pokladám za najväčší zlom vo svojom živote. Síce som bola spočiatku k nej ironická, ale myslím si, že jej vďačím za mnohé. Ponúkla mi spoluprácu na novinách. Asi rok som dopisovala do novín a neskôr som sa presťahovala a stala sa kmeňovou redaktorkou.

V prvých rokoch som intenzívne nasávala všetko nové, učila som sa v pravom zmysle slova, ale aj spoznávala Rómov. Snažila som sa mnohým veciam porozumieť. Myslím si, že som rýchlo napredovala. Samozrejme, absolvovala som aj nejaké špecializované kurzy, ale až neskôr mi došlo, že potrebujem mať maturitu, a že formálne vzdelanie je dôležité. Maturovala som ako tridsiatnička a teraz som sa dala na vysokoškolské štúdium. Vnímam to ako veľkú výzvu pracovať na sebe, zdokonaľovať sa. Práca a štúdium zaberajú takmer všetok môj čas. Stojím na vlastných nohách, som sebestačná, ale keď sa vraciam do prázdneho bytu, býva mi niekedy z toho smutno. Bohužiaľ za ostatné roky som nestretla spriaznenú dušu. Niekedy je to smutné, že sa nemá kto so mnou tešiť z mojich úspechov.

8. Od tradičného zamestnania po súčasnosť

Až do 20. storočia si mnohí rómski kováči zachovali starodávny spôsob práce: do ohniska, ktoré bolo umiestnené na zemi, z jednej strany ústili kováčske mechy, z druhej strany bola do zeme zarazená nákova. Rómsky kováč pri práci čupel alebo sedel na pätách. V oblasti juhozápadného Slovenska bol známy spôsob, keď kováč pri práci stál po pás vo vyhlbenej jame. Pretože za svoje výrobky často nepýtali peniaze, ale odmenu v naturáliách (zväčša poľnohospodárske plodiny), boli žiadaní u chudobnejších roľníkov. Rómski kováči prichádzali mnohokrát do styku so sedliakmi, preto sa vo svojom prostredí stávali prirodzenými autoritami, prostredníkmi medzi rómskym spoločenstvom a ostatným obyvateľstvom. Rómske kováčstvo, podobne ako väčšina ďalších tradičných rómskych zamestnaní v priebehu 20. storočia postupne zanikli – vytlačila ich lacnejšia priemyselná výroba, len v ojedinelých prípadoch sa premenili na prosperujúce umelecké kováčstvo a zámočníctvo.

Najstaršia správa o rómskom muzikantovi v Uhorsku, ktorý hral na lutne kráľovnej Beatrix, je z roku 1489. V 16. storočí sa spomínajú rómski hudobníci, ktorí hrali na gitaru. Uhorská šľachta rodiny muzikantov usadzovala na svojich pozemkoch a poskytovala im rôzne výhody. Medzi najznámejších určite patria: primáška, zberateľka a upravovateľka ľudových piesní Panna Cinková (1711 – 1772) z Gemera alebo Ján Bihary (1764 – 1827), z Veľkého Blahova pri Dunajskej Strede. Hrával na šľachtických dvoroch v Budapešti a vo Viedni, na rôznych slávnostiach i korunováciách, a vyslúžil si prezývku „Uhorský Orfeus“. Medzi národovcami bol veľmi obľúbený Jozef Piňo (1800 – 1886). Žil v Liptovskom Mikuláši a mával vystúpenia na matičných slávnostiach v Martine. V súpisoch z 18. storočia sa spomínajú rómski hudobníci vo všetkých oblastiach Slovenska. Na dedinách tvorilo hudobníctvo doplnkový zdroj obživy, najmä v zimných mesiacoch, keď sa konali svadby a rôzne tanečné zábavy. Rómovia si osvojili repertoár ľudových piesní miestneho obyvateľstva a obohatili ho o svojský spôsob interpretácie.

Otázka sociálneho postavenia a sociálnej odkázanosti veľkej časti rómskej populácie je jedným zo závažných sociálnych problémov Slovenska. Aké sú tradičné rómske remeslá? Ako sa transformovali spôsoby obživy v 20. storočí? Ako je možné zvyšovať zamestnanosť rómskeho obyvateľstva?

Archívne dokumenty zo 16. a 17. storočia svedčia o tom, že prvé rómske rodiny, ktoré dostali povolenie usadiť sa na okrajoch slovenských miest a dedín, sa zaoberali kováčstvom a hudbou.

Od 18. storočia, keď už väčšina Rómov prešla na usadlý spôsob života, nadobúdala pre nich väčší význam príležitostná práca u roľníkov: v lete pomáhali na poli, vo vinohradoch a pri rôznych prácach okolo domu, pásli dobytok. Lámali kameň a roztŕkali ho na drobné kúsky, ktoré sa používali pri budovaní ciest.

Usadlí Rómovia sa zaoberali aj spracúvaním prírodného materiálu: zo slamy plietli rôzne ošatky, z prútia košíky rôznych tvarov a veľkostí, rohože. Vedeli páliť vápno aj drevené uhlie, o čom sú záznamy už zo 17. a 18. storočia. Niektorí z nich boli zručnými hrnčiarimi. Ešte po druhej svetovej vojne vyrábali mnohí Rómovia v jednoduchých drevených formách nepálené tehly – vaľky.

Rómske ženy pomáhali svojim mužom pri kováčskej práci, špecializovali sa na vymazávanie hlinených dlážok a chlebových pecí v sedliackych domoch. Ženám sedliakov pomáhali pri pradení, v niektorých oblastiach sa naučili rôzne ručné práce ako čipkárstvo, pletenie, háčkovanie či vyšívanie.

Koncom minulého storočia sa mnoho rómskych žien živilo pletením povrazov a zhotovovaním lán, výrobou kief a štetiek z prasačích štetín alebo konských vlasov. Z brezového prútia viazali metly – niekde ich vyrábajú dodnes. Donedávna takmer na celom Slovensku zhotovovali na jednoduchom nástroji – doštičke s otvormi – tzv. cigánske tkanice, jednoduché i s pestrými vzormi, ktoré mali vo vidieckom živote široké uplatnenie. Rómske ženy si vyrobený tovar poukladali do hrubej plachty (zajdy), vyložili na chrbát a takto ho chodili ponúkať po okolitých dedinách.

Pretože Rómovia nevlastnili pôdu, boli odkázaní získavať základné potraviny nevyhnutné na svoju obživu od roľníkov. Sediaci zasa potrebovali lacnú pracovnú silu pri okopávaní či vyberaní zemiakov alebo pri žatve a mlatbe obilia, zväzaní sena, ale aj pri stavbe domov, hĺbení studní či rúbaní dreva na zimu. Na tieto práce prizývali miestnych Rómov, ktorí im popritom ponúkali aj svoje výrobky. Za svoju prácu a tovar často nežiadali peniaze, uspokojili sa s potravinami, obnoseným šatstvom, so starým nábytkom s rôznymi potrebami pre domácnosť.

Obojstranná výhodnosť takéhoto spoluzitia sa prejavila aj v udržiavaní blízkych vzťahov medzi rómskymi a sedliackymi rodinami; nebolo zriedkavosťou, že roľníci sa stávali krstnými rodičmi rómskych detí.

Kočovné rómske skupiny sa od usadlých líšili okrem iného aj pestrofarebnším oblečením, často i zlatými šperkami. Delili sa na niekoľko skupín, ktoré sa odlišovali pomenovaním i spôsobom obživy: skupina Kalderašov sa špecializovala na spracúvanie medeneho plechu, z ktorého vyrábali kotlíky; iní Rómovia putovali od obce k obci a brúsili nože, alebo drôtovali hrmce. Ďalší zbierali staré handry, kože, kosti alebo perie, ktoré vymieňali za drobný tovar potrebný do domácnosti (ihly, cverny, smaltovaný riad, porcelán). Skutočnými majstrami boli rumunskí korytári, ktorí zhotovovali okrem lyžičiek a varešiek aj misky, vahany, a najmä korytá rôznych veľkostí. Aj medzi kočovnými Rómami boli kováči, ktorí si svoju vyhňu rozložili v poli pod šírým nebom a ostrili náradie; tzv. haličskí Rómovia sa špecializovali na výrobu vrtákov. Hlavným zamestnaním ďalšej skupiny olašských Rómov, bol obchod s koňmi, preto sa označujú aj ako Lovári (z maďarského ló = kôň). Ich ženy sa zaoberali veštením z ruky.

Po druhej svetovej vojne v dôsledku industrializácie Slovenska postupne klesal dopyt po tradičných výrobkoch, rovnako ako dopyt po produkcii tradičnej hudby a postupujúca kolektivizácia vidieka zmenila aj charakter vzťahov. Rómovia boli štátnym aparátom začlenení do kategórie pracujúcej triedy a ich pracovné začlenenie bola spravidla ako robotníci na stavbách, na železnici, pri výkopových prácach, pri čistení miest a odvoze smetia, aj ako lesní robotníci. Viacerí z nich našli uplatnenie na štátnych majetkoch a neskôr aj ako zamestnanci roľníckych družstiev. Všeobecne sa dá povedať, že sa živil manuálnou prácou, na ktorú nebola potrebná takmer žiadna kvalifikácia. Napriek nízkej kvalifikácii v období „povinnejšieho“ zamestnania bol predpoklad, že v robotníckych profesiách nájdu uplatnenie.

BABYLONSKÁ VEŽA

> Ciele

- porozumieť dôsledkom necitlivého a stereotypného správania voči jednotlivcom (nálepkovanie, škatuľkovanie)
- pripomenúť rôzne druhy rómskych povolanií a obživy

> Cieľová skupina

študenti a študentky druhého stupňa základných a stredných škôl

> Čas

1 – 2 vyučovacie hodiny

> Pomôcky

väčšia pracovná plocha, lepiaca páska, sady kartičiek pre skupiny

Úvodná aktivita: Bodkovanie

Prípravte farebné nalepovacie bodky. Potrebujete toľko farieb, koľko bude skupín. V skupine má byť 5 – 6 členov. Študenti sa postavia do kruhu a zavú oči. Nalepte im na čelo farebnú značku. Cieľom aktivity je bez rozprávania vytvoriť skupiny podľa určitého spoločného znaku (prídu rýchlo na to, podľa akého). Hra je rýchla a vhodná na rozdelenie študentov do skupín. V diskusii pri hlavnej aktivite zistíte, aké pocity z nej študenti majú. Ak máte dojem, že študenti prežívajú aktivitu aj s negatívnymi pocitmi, venujte čas reflexii pocitov hneď po jej skončení.

Postup hlavnej aktivity: Babylonská veža

1. Aktivitou Bodkovanie ste rozdelili triedu do skupín po 5 – 6 členov. Každá skupina urobí kruh.
2. Požiadajte skupiny, aby do niekoľkých minút vytvorili „živé sochy“, ktoré znázorňujú **typické rómske remeslá** – môže to byť úvodná alebo záverečná aktivita k téme Pôvodné rómske povolania. Zistíte, čo považujú za typické rómske povolania. Po prečítaní textu a diskusii môžu študenti v skupinovej práci vyjadriť pohybom, čo si zapamätali, alebo ako pochopili tému. V krátkosti prediskutujte, ktoré remeslá a povolania predstavovali.
3. Urobte si vopred toľko kartičiek, aby ste mali jednu sadu pre každú 5 – 6-člennú skupinu. Rozdajte každému členovi skupiny po jednej kartičke a kus lepiacej pásky. Prilepí ju na chrbát študenta vedľa tak, aby ten nevedel, čo je na lístočku napísané. Kartičky obsahujú nasledovné pokyny:

usmej sa na mňa

opakuj všetko po mne

nepočúvaj nič z toho, čo poviem

rozprávaj sa so mnou ako s malým dieťaťom

zamrač sa na mňa

hovor stále o niečom inom

počúvaj všetko, čo poviem

4. Druhú sériu scénok vytvoria skupiny na zvolenú vybranú tému. Môže ísť o témy/situácie, v ktorých niekto niekomu pomáha, napríklad: pomoc starej osobe prejsť cez cestu, veľké upratovanie, hasenie požiaru, prvá pomoc pri autonehode.
4. Pri tvorení týchto scénok (sôch) musí skupina spolupracovať. Žiaci sa k sebe MUSIA správať tak, ako majú napísané na kartičke. Napríklad Jánovi, ktorý má na karte napísané: „povedz mi, čo mám robiť“, treba stále hovoriť, čo má robiť.
5. Každá skupina nech sa rozhodne, ako bude danú tému znázorňovať. Po 20 – 25 minútach sa posadia do kruhu. Kartičku si zatiaľ nikto nedá dolu.
6. Skupiny predvedú svoje sochy alebo scénky a stále sa správajú tak, ako majú napísané na kartičkách. Až potom si ich môžu dať dole a pozrieť sa, čo tam mali napísané.
7. Otvorte diskusiu o tom, ako sa skupinám pracovalo, aké pocity mali jednotliví členovia.

Otázky na diskusiu:

Pocítili ste rozdiel pri príprave prvej a druhej scény/sochy?, Aký to bol pocit, keď sa s vami zaobchádzalo určitým spôsobom? Ako ovplyvnili podmienky dané kartičkami výkonnosť skupiny? Bola by vaša skupina výkonnejšia, keby ste nemali označenia na chrbtoch? Prečo áno, prečo nie? Ako ste pri úvodnej aktivite s bodkami zistili, do akej skupiny patríte? Ako ste sa cítili? V čom boli vaše pocity podobné so situáciou zo života, keď vás niekto zaradí do skupiny, napríklad podľa „farby“? Pri ktorej aktivite ste sa cítili súčasťou skupiny? Kedy ste viac dôverovali ostatným? Prečo? Dávajú si ľudia „nálepky“ aj v živote? Označujete ľudí za dobrých, zlých, panovačných, milých bez toho, aby ste ich dobre poznali? Čo spôsobuje označovanie (škatuľkovanie) ľudí? Už vás niekto nejakým spôsobom, ktorý sa vám nepáčil, „zaškatuľkoval“? Ako? Prečo? Ako ste sa cítili? Kde získavame mnoho našich myšlienok a názorov na ostatných (priatelia, rodičia, médiá)? Je ľahké alebo ťažké zbaviť sa nálepky, keď sa už stala známa? Ako sa jej môžete zbaviť? Boli ste niekedy v situácii, keď ste niekoho zaškatuľkovali a tým priamo či nepriamo obmedzovali?

Tip

Pred realizáciou aktivity si pozrite kapitolu Didaktické aspekty multikultúrnej výchovy: Ako si pripraviť hodinu, ktorá má ciele MKV, a v ktorej nájdete nápady na plánovanie a realizáciu stretnutia, príp. hodnotenie, ktoré po nej nasleduje. Nájdete tam aj nápady na nestresujúce zásahy učiteľa do práce skupiny, ktoré budete môcť pri tejto aktivite využiť.

Ako prípravu na diskusiu si pozrite kapitolu Pojmy používané v multikultúrnej výchove o predsudkoch a diskriminácii.

9. Bývanie

Vo verejnej mienke ešte stále prevláda obraz Rómov – kočovníkov. Je to jeden z mylných stereotypov, postavených na romantických predstavách o túžbe Rómov po voľnom živote. Sporadicky sa v spoločnosti ozývajú hlasy nabádajúce zákonodarcov vrátiť Rómom voľnosť a umožniť im kočovanie. Je to jedna z neopodstatnených požiadaviek, aj vzhľadom na to, že usadlým spôsobom života žije väčšina Rómov na Slovensku už niekoľko storočí.

Podľa lokalizácie rómskeho osídlenia od materskej obce/mesta, ale aj podľa miery spoločenských kontaktov možno rómske osídlenia charakterizovať nasledovne:

▪ **Rozptýlené komunity** – ide o obce, kde rómske rodiny žijú rozptýlene v obci/meste s ostatným obyvateľstvom.

Môže ísť o komunity, ktoré sú plne spoločensky integrované.

▪ **Separované rómske osídlenie** – ide o zhluk obydľí, bytových domov, ale napríklad aj o rómsku ulicu, ktoré sú fyzicky oddelené od obce/mesta, zväčša prírodnou prekážkou – potok, cesta, jarček a pod. Komunikácia medzi ostatnou časťou obce a rómskou komunitou je obmedzená.

▪ **Segregované rómske osídlenie** – ide o samostatný urbanistický celok, ktorý je územne oddelený od obce/mesta. Oddelenie je často ovplyvnené vzdialenosťou, prírodnými podmienkami, ale hlavne spoločenským vyčlenením obyvateľov osídlenia. Častokrát nie je napojené na inžinierske siete. Ľudia žijúci v týchto tzv. osadách pociťujú silnú animozitu zo strany majority.

Bývanie je určujúcim sociálno-kultúrnym faktorom, avšak jeho zmena k lepšiemu nie je vždy jednoduchá. Kde hľadať korene súčasného stavu bývania Rómov? Kde sú príčiny a aké sú dôsledky? V čom nás determinuje priestor, ktorý voláme „doma“?

Jedným z determinantov súčasného postavenia rómskeho obyvateľstva je aj bývanie. Skôr ako sa budeme venovať súčasnosti, pokúsime sa o krátky exkurz do minulosti.

Rómov žijúcich na Slovensku možno označiť za tzv. usadlých Rómov. K ich usadzovaniu dochádzalo postupne od 16. storočia, pričom súpisy z 18. storočia dokazujú, že väčšina Rómov v tom čase už nevedla kočovný život. Znamená to, že usadlým spôsobom života žijú Rómovia na Slovensku niekoľko storočí. Ich tradičná kultúra je viazaná na život v bezprostrednej blízkosti majority, na ktorú bol naviazaný spôsob obživy. Vzájomné dlhodobé spoluzitie sa prejavilo aj prenikaním kultúrnych prvkov a čoraz väčším prirodzeným zblížením s majoritným obyvateľstvom.

Rómovia si svoje príbytky stavali spravidla na okrajoch obcí a tak ako sa prirodzene zvyšoval počet rodín, zvyšoval sa aj počet obydľí. Niektoré osady vznikli prirodzene, ale mnohé vznikali vyčlenením miesta (ak nie právneho, tak aspoň spoločensky akceptovaného), na ktorom sa rómske skupiny mohli usadiť.

Polokočovné a kočovné skupiny, ktorých bolo podstatne menej, využívali ako príbytky stany či šiatre, alebo bývanie vo vozoch, a neskôr aj maringotkách. V zahraničí dodnes nájdeme skupiny Rómov bývajúcich v karavanoch. K ich usadeniu v Československu došlo po vydaní zákona o zákaze kočovania v roku 1958.

Samostatnou kapitolou pri problematike bývania Rómov sú panelové domy a sídliská stavané v období socializmu. Vtedajší režim v snahe čo najrýchlejšie zlepšiť sociálne postavenie Rómov investoval nemalé finančné prostriedky do výstavby bytových domov, či už v pôvodných osadách alebo ako samostatné sídliská. Luník IX. v Košiciach, Dúžavská cesta v Rimavskej Sobote a iné sú príkladom takéhoto prístupu. Do nového bývania sa sťahovali často rodiny z osád, ktoré si iba ťažko zvykali na dovtedy neznáme vymoženosti – plynový sporák, kúpeľňu, splachovací záchod. Pri pridelovaní bytov autority vôbec nerešpektovali vnútornú štruktúru rómskych rodín a komunít: byty neboli dostatočne priestrané pre celú rodinu, alebo boli do blízkeho susedstva presťahované rodiny, ktoré mali dlhodobo zlé vzťahy. V dôsledku nekonceptného sťahovania a nepripravenosti Rómov na veľkú kultúrnu zmenu boli často byty zdevastované a zanedbané. Druhou stranou mince sú však aj rodiny a celé komunity, ktoré vďaka cieľenej snahe štátu zvýšili kvalitu bývania Rómov uvítali možnosť zlepšiť svoje bývanie a aj si ho udržali.

Pri charakterizovaní súčasného stavu bývania rómskej populácie vystupuje do popredia niekoľko rozlišovacích kritérií. Jedným z nich je aj rozlíšenie, či ide o bývanie v mestských aglomeráciách, alebo vo vidieckom prostredí, iným kritériom je, či ide o komunity žijúce segregovane, separovane alebo v rozptyle medzi majoritnou populáciou. Lokalita bývania v mnohom zodpovedá aj typu a kvalite bývania, pričom ľudia žijúci v segregovaných osadách majú najmenšiu šancu rozhodnúť o kvalite svojho života.

Problémy spojené s bývaním má veľká časť rómskej populácie. Forma a stav bývania je zároveň fenoménom odrážajúcim sociálno-kultúrnu úroveň jednotlivých rómskych komunít. Približne polovica rómskych rodín na Slovensku žije v murovaných rodinných domoch buď vnútri, alebo na okraji miest a obcí. Mnohí ďalší – cca. 50 tisíc ľudí – žijú v nevyhovujúcich podmienkach segregovaných osád. V rómskych osadách je väčšina obydľí postavená nelegálne, na nevyporiadaných pozemkoch, alebo bez stavebného povolenia, čo v praxi znamená, že obyvatelia domov nemajú žiadnu právnu istotu bývania. Tieto lokality sú častokrát bez adekvátnych prístupových ciest, napojenia na vodu, plyn, elektrinu, kanalizáciu či odvoz komunálneho odpadu. Stavby v segregovaných rómskych osadách majú spravidla jednu až dve malé miestnosti. Zariadenie býva jednoduché – pec/sporák na tuhé palivo, posteľ, stôl, prípadne odkladacia skrinka. Priestor je obývaný nukleárnou rodinou (rodičia a deti), často sa stretne aj so situáciou, keď niektoré z detí si privedie partnera a v priestore bývajú aj ich deti. Plocha nedovoľuje, aby každý člen domácnosti mal svoju posteľ, preto je pravidlom, že

sa spí na zemi. Osobné veci nie je kam uložiť. Segregácia, stiesnený priestor, nedostatok súkromia a častokrát nevhodné hygienické podmienky majú veľký vplyv na psychické zdravie ľudí žijúcich v týchto podmienkach. Predstavujú tiež neprekotefné bariéry pri snahe úspešne ukončiť školskú dochádzku či nájsť si zamestnanie. V rómskych osadách sa nájdu aj nájomné bytové domy. Ich vlastníkom sú obce. Obyčajne neposkytujú väčší „luxus“, pretože sú zanedbávané tak obyvateľmi, ako aj majiteľmi.

Obdobná situácia je v takmer všetkých mestských getách. Panelové nájomné domy sú znehodnotené a častokrát nefunkčné. Mnohí ich obyvatelia neplatia pravidelne nájomné a správcovia domov, mestá, nemajú záujem do bytov investovať. V posledných rokoch sa častým riešením takejto situácie stalo vystahovávanie rómskych nájomcov do bytov nižšieho štandardu, alebo priamo na ulicu. Mnohokrát sa neprávom v tejto situácii ocitajú i ľudia, ktorí si poctivo plnili svoje nájomné povinnosti.

Tip na aktivitu: Domy

Ukážte študentom obrázky rôznych obydlií, v ktorých žijú ľudia. Spýtajte sa každého študenta, v akom dome býva jeho rodina a čo pre nich domov znamená. Diskutujte o tom, ako forma domu, lokalita a podmienky bývania ovplyvňujú životné možnosti detí, študentov a dospelých – ich možnosť vzdelávať sa, pestovať si svoje záľuby, nachádzať pracovné príležitosti, starať sa o zdravie, spôsob stravovania, atď. Pomôžte si pri tom kritériami ukotvenými vo Všeobecnom výklade č.4 prijatým Výborom OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva. Tento komentár uvádza niekoľko minimálnych kritérií **adekvátneho bývania**:

Istota právnej formy bývania: toto kritérium chráni ľudí pred svojvoľným núteným vystahovaním, obťažovaním a inými hrozbami.

– *Kde mám trvalý pobyt a čo to znamená? Som ja, alebo moja rodina vlastníkom domu/bytu v ktorom bývame? Prenajímame si ho - akú máme nájomnú zmluvu? Čo to pre mňa znamená?*

U marginalizovaných Rómov sa toto kritérium často porušuje v prostredí segregovaných osád, ktoré sú vo väčšine prípadov vystavané ilegálne a obyvateľom hrozí zbúranie príbytkov a následného vystahovanie. V mnohých prípadoch nemajú rómski nájomcovia bytov adekvátne nájomné zmluvy.

Dostupnosť služieb, materiálov, zariadení a infraštruktúry: adekvátne bývanie by malo byť infraštruktúrne plne vybavené a zároveň v dostupnej vzdialenosti od služieb.

– *Vedie k môjmu domu cesta, chodník? Čo by to znamenalo, keby nevedli? Máme doma elektrinu, kanalizáciu? Čo by znamenalo, keby sme nemali? Odvádzajú nám pravidelne odpad? Ako ďaleko máme obchod, poštu, kino? Aké sú výhody a nevýhody vzdialenosti k týmto službám?*

Podľa viacerých výskumov v približne 84 osídleniach nie je, t.j. v 20,1% všetkých rómskych osídlení, asfaltová cesta. Elektrinu má čiastočne 4,6% a vôbec ju nemá 4,2% osád. Takmer žiadnu infraštruktúru nemá 46 rómskych osídlení.

Finančná dostupnosť: toto kritérium v podstate hovorí, že suma, ktorú jednotlivec alebo rodina platí za bývanie nesmie byť taká vysoká, aby ohrozila alebo obmedzovala dosiahnutie a uspokojovanie iných základných potrieb.

– *Kolko platí moja rodina nájomné, poplatky za energie a služby spojené s bývaním? Kolko je to z rodinného rozpočtu? Ako ovplyvňuje táto finančná položka fungovanie mojej rodiny? Aký veľký je náš byt/dom, kde sa nachádza?*

Kombinácia zmeny sociálneho systému, chýbajúcej definície sociálneho bývania a nízkej výšky príspevku na bývanie spôsobuje, že na Slovensku rastie počet domácností, ktorí nemôžu splácať poplatky spojením s bývaním.

Obyvateľnosť: toto kritérium stanovuje materiálne charakteristiky adekvátneho bývania. Bývanie musí chrániť pred chladom, vlhkom a inými poveternostnými podmienkami a pred štruktúrnymi podmienkami.

– *Považujem môj byt/dom za dostatočne zdravý, vzdušný, svetlý, teplý? Ako môj život ovplyvňuje moje bývanie? Kolko investuje moja rodina do materiálov na opravu domu/bytu? Čo všetko obnáša starostlivosť o dom/byt?*

Chatrčové osídlenia, ale i niektoré z novostavieb tzv. sociálneho bývania nespĺňajú tieto kritériá. Výsledkom je zvýšená chorobnosť a vysoká úmrtnosť rómskych detí, chronické problémy s dýchaním, meningitída a pod.

Poloha: aby bolo bývanie adekvátne, musí byť situované v lokalite, v ktorej je prístup k pracovným príležitostiam, zdravotníckym zariadeniam, školám a nesmie byť v znečistenej oblasti.

– *Ako ďaleko mám školu? Ako ďaleko musia rodičia dochádzať za prácou? Ako ďaleko je poliklinika, lekáreň, park? Je cesta domov bezpečná? Ako tieto faktory ovplyvňujú môj život a život mojej rodiny?*

Mnoho z rómskych osídlení nemá ľahký prístup k základným službám. Mnohé negatívne environmentálne riziká (záplavy, zosun pôdy, skládky odpadu) doliehajú na rómske komunity viac ako na nerómske v tých istých lokalitách.

Kultúrna vhodnosť: Toto kritérium predpokladá, že bývanie bude odrážať kultúrnu identitu a kultúrnu rôznorodosť.

– *Aký veľký je náš byt/dom a kolko nás v ňom býva? Kolko generácií býva v našom byte/dome? Aký je rozdiel medzi bývaním v dome a v byte, na vidieku a v meste? Ako by vyzeral môj ideálny dom/byt?*

Vytváraním giet, do ktorých sú sústreďovaní všetci Rómovia z mesta, sa ignoruje vnútorné rodové usporiadanie rómskej komunity a socio-ekonomické postavenie jednotlivých rodín, čiže ich integračný potenciál. Kultúrne neadekvátne je častokrát aj nájomný bytový fond samospráv. Veľkosť bytu je v priemere pod dve izby, čo je neprimerané, ak prijme predpoklad, že rodiny, ktoré najviac potrebujú nájomné bývanie (teda tie najchudobnejšie), majú spravidla viac detí.

Pri práci s mladšími deťmi môžete začať kresbou – Môj dom. Pre tvorivejší prístup im môžete dať k dispozícii krabice a iný materiál a požiadať ich, aby si postavili svoj dom podľa vlastnej fantázie a predstavivosti. Môžete každého v jeho dome odфотографovať.

10. Sociálna a duchovná kultúra

Špecifiká rómskej kultúry sú badateľné v spoločenskom živote či duchovnej a materiálnej kultúre. Prežívanie niektorých udalostí, život v rodine a komunita však často zostávajú skryté pred zrakom majority. Čo nás spája a čo, naopak, prežívame rozdielne a mohlo by nás obohatovať? Je rómska sociálna a duchovná kultúra odlišná od majoritného obyvateľstva? Sú Rómovia bez vierovyznania? Ako sa mení duchovný život rómskeho obyvateľstva?

Etnická identita

*Pojmy **národ, národnosť, národnostná skupina, etnikum** sú definované odlišne, ba až protirečivo, čo súvisí s formovaním rôznych politických teórií od konca 18. storočia.*

V každodennej komunikácii sa tieto pojmy bežne zamieňajú aj napriek tomu, že nie sú chápané rovnako.

Termín národnosť nie je totožný s pojmom etnický pôvod. Aj všeobecná terminologická rozkolísanosť môže byť jedným z dôvodov nepresného štatistického sčítavania.

Ústava SR zaručuje každému občanovi právo na sebaurčenie a otázka etnickej identity je subjektívnym faktorom, znamená to, čím sa cítim, tým som.

Rómovia žili/žijú v diaspóre, pričom sú regióny a lokality s vyššou koncentráciou rómskej populácie. Vyšší počet Rómov, ako i podiel na celkovom počte obyvateľstva je pre Slovensko charakteristický v južných okresoch stredného Slovenska a východného Slovenska (ide predovšetkým o územie od Lučenca tiahnuce sa cez Rimavskú Sobotu, Rožňavu, Spišskú Novú Ves, Poprad, Prešov, Košice, Vranov nad Topľou).

Podľa Výsledkov sčítania ľudu, domov a bytov z roku 1991 sa k rómskej národnosti prihlásilo 75 802 osôb a v roku 2001 ju deklarovalo 89 920 ľudí; v percentuálnom vyjadrení je to 1,95 % z celkového počtu obyvateľov. Isté je, že ich počet je niekoľkonásobne vyšší. Podľa súhrnnej správy o Rómoch v SR (z roku 2002) odborné demografické odhady uvádzajú, že v roku 2000 žilo v SR asi 365 000 Rómov, pričom v roku 2020, pri súčasnej populačnej krivke, by ich počet mohol byť 515 000.

Dôvody, ktoré vedú Rómov k tomu, aby nedeclarovali svoju etnickú identitu, môžu byť viaceré: napríklad nízko rozvinuté etnické vedomie, snaha dištancovať sa od rómskeho etnika, pretože príslušnosť k nemu bola dlhodobo spájaná so sociálnou zaostalosťou, alebo to bola obava pred možným zneužitím prihlásenia sa k rómskej národnosti či až strach z diskriminácie. V neposlednom rade svoju úlohu zohráva aj vnútorná heterogénnosť (rôznorodosť, nejednotnosť) rómskeho etnika.

Opodstatnenosť etnického „sčítavania“ by bola otázna i v prípade doplňujúcich otázok zisťujúcich materinský jazyk respondenta či jeho príslušnosť k určitej skupine, etniku, národnosti, na základe systému istých znakov (napr. miesta bydliska, úrovne bývania, individuálnych vonkajších znakov).

Rómsky jazyk

Jazyk je nielen dôležitým komunikačným nástrojom, ale je aj etnoidentifikačným faktorom. Aký význam má rómsky jazyk v živote Rómov? Čím sa odlišuje rómsky jazyk od slovenčiny? Aký význam majú rómske rozprávky, príslovia a piesne?

Rómsky jazyk – *romaňi čhib* – patrí do skupiny novoinďických jazykov, ktorých prazákladom je sanskrt. Súčasná forma rómskeho jazyka sú ovplyvnené prostredím, ktorým predkovia Rómov prechádzali (perzské, arménske, grécke a iné vplyvy), ale i jazykom obyvateľstva, v susedstve ktorého žili a žijú – slovanské, maďarské, nemecké vplyvy. Sú i oblasti, kde Rómovia svoj jazyk úplne zabudli a hovoria jazykom väčšinového obyvateľstva alebo miestnym nárečím.

Rómovia v rôznych častiach Európy a sveta hovoria rôznymi rómskymi dialektmi, ovplyvnenými krajinou, v ktorej žijú. Ich jazyk sa však neodlišuje natoľko, aby si vzájomne nerozumeli. V ostatnom období sa formuje aj medzinárodne akceptovaná forma rómskeho jazyka, ktorá sa stáva jazykom akceptovaným na najvyššej úrovni, je rokovacím jazykom viacerých európskych rómskych inštitúcií, ale je akceptovaná aj v orgánoch Európskej únie a Rady Európy.

Rómčine, ktorá existovala prevažne ako hovorový jazyk, chýbali odborné slová a výrazy, späté s niektorými oblasťami súčasného života (napr. s ekonomikou, technikou, so štátnou správou a pod.). Tento problém sa snaží vyriešiť jazykovedná komisia pri medzinárodnej rómskej organizácii Romaňi union (pôsobiaca pri Univerzite Reného Descarta v Paríži), a to jednak oživovaním zaniknutých starších slov (archaizmov), ako aj vytváraním nových slov (neologizmov).

Rómčina má na rozdiel od slovenčiny špecifické hlásky **čh, kh, ph a th**, ktoré sa vyslovujú s ľahkým prídychom; spoluhlásky bez toho prídychu môžu meniť význam slova, napr.: **khoro** (= džbán) – **koro** (= slepý); **pherel** (= čerpať) – **perel** (= padať). V rómčine sa nepoužíva **y**, sú tu však mäkké spoluhlásky **d', t', ñ, l'**, ktoré sa označujú mäčkňom.

V rómskom jazyku rozoznávame jedenásť slovných druhov. Rómska gramatika pozná dva rody (mužský a ženský), jednotné a množné číslo, osem významových pádov a jeden nepriamy pád, ktoré sa tvoria pomocou koncoviek. Pri slovesách sa rozlišujú časy (prítomný, budúci, minulý nedokonavý a minulý dokonavý), spôsoby (oznamovací, rozkazovací, podmieňovací prítomný a minulý), rod (činný, trpný) a tvar. Rómsky jazyk často využíva zdobňovanie, čím sa zvyšuje účinok slova, napríklad: **čuno** (trochu), **čunoro** (trošku), **čunororo** (trošilinku)

Ľudová slovesnosť

Najstaršie formy jazyka uchovávajú predovšetkým rozprávky – *paramisa*. Šírili sa ústnym podaním z generácie na generáciu, najmä prostredníctvom nadaných „veľkých rozprávkárov“ (baro paramisaris), ktorí sa nachádzali takmer v každej osade. Ich rozprávania boli určené dospelým poslucháčom (tak to bolo pôvodne nielen u Rómov), tvorili ich rozprávania o kráľoch, rómskych hrdinoch, o rôznych nadprirodzených bytostiach. Mnohé z námetov majú hodnotiaci charakter a ich úlohou bolo usmerňovať život v osade prostredníctvom podobenstva s reálnym životom. Viacero námetov rómskych rozprávok je o úniku pred zlom, o záchrane holého života, nájdu sa aj motívy vyzdvihujúce múdrosť či prešibanosť aktérov. Týka sa to predovšetkým humorných *pherasume paramisa* – žartovných rozprávání. Veľký význam v ľudovej slovesnosti majú aj *god'aver lava* – múdre slová, príslovia. V krátkej forme odrážajú základné etické hodnoty a ustálené normy správania. Rozprávania, príslovia, hádanky, rozprávky poskytujú predstavy o etickom a morálnom obraze tradičnej rómskej kultúry. Ich hlavným zmyslom nebolo pobaviť, ale prostredníctvom príkladu, opisu vychovávať, predstavujú súbor základných etických noriem, ktorými sa riadilo celé rómske spoločenstvo.

Osobitnou kategóriou ľudovej slovesnosti sú piesne – *gila*. Hudba a spev tvoria neoddeliteľnú súčasť života Rómov, sprevádzali ich od kolísky až po hrob. Každá pieseň mala svoju spevácku príležitosť, na ktorú sa hodila, jedny boli smutné, clivé, iné sa spievali do tanca. Úplne odlišný repertoár hrávali rómski muzikanti pre Rómov a úplne iný pre nerómov ako súčasť zárobkovej činnosti.

Čhajori romaňi

Najrozšírenejšou piesňou, ktorá spája všetkých Rómov na Slovensku, je **Čhajori romaňi** (Dievčatko rómske), známa aj ako Cigánsky plač:

Čhajori romaň
jaj, ker mange jagori;
na bari na cikňi,
jaj, čarav tro vođori.

Dievčatko rómske,
ej, urob ohníček;
nie veľký, nie malý,
bozkám tvoju dušu.

Andr'oda taboris,
jaj, phari buři kerel;
phári buři kerel,
jaj, mre meribe kere.

V tom tábore,
ej, ťažko pracujú;
ťažko pracujú,
ej, ešte ich bijú.

Lokálne spoločenstvo

Významnú úlohu v každodennom živote Rómov zohráva lokálne spoločenstvo, často sa stretávame s termínom rómska osada, a to nielen v zmysle bývania, ale aj definovania spoločenských vzťahov založených na príbuzenstve. Ide o istý typ skupinovej identity, ktorý v minulosti mohol byť potvrdený aj monoprofesnosťou a vedomím skupinovej príbuzenskej identity.

Život v osade riadil rómsky starosta. Nerómovia ho volajú vajda, po rómsky sa mu hovorí *čhibalo*. Zvyčajne to bol starší múdry človek, ktorého si všetci vážili a poslúchali jeho rady. Často vykonával také remeslo (napríklad kováčske, alebo bol primášom), pre ktoré požíval autoritu aj u nerómskeho obyvateľstva. Bol teda akýmsi hovorcom, o čom svedčí aj jeho pomenovanie: *čhibalo* je odvodené od slova *čhib* – reč, jazyk.

*V roku 1974 vydala lingvistka Milena Hübschmannová (1933 – 2005) učebnicu **Základy romštiny**, v roku 1991 **Romsko-český a česko-romský kapesní slovník**. Táto popredná romistka uprednostnila východoslovenský rómsky dialekt, ktorým hovorí najviac Rómov na Slovensku i v Českej republike. S takouto rómčinou sa stretneme v literárnych prácach rómskych autorov, na stránkach rómskych periodík, v rómskom rozhlasovom či televíznom vysielaní alebo v predstaveniach košického rómskeho divadla **Romathan**. Od roku 1974 môžeme preto rómsky jazyk u nás považovať za štandardizovaný. V súčasnosti možno rómsky jazyk študovať na viacerých školách, napríklad je súčasťou vzdelávania na Strednej umeleckej škole v Košiciach a samostatný odbor sa dá študovať v Indologickom ústave Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe.*

Vierovyznanie

Väčšina rómskeho obyvateľstva na Slovensku sa hlási k rímskokatolíckemu vierovyznaniu. V severovýchodnej oblasti krajiny, kde prevažuje gréckokatolícka alebo pravoslávna viera, Rómovia tiež inklinujú k tomuto vierovyznaniu. Náboženské obrady však navštevujú zriedka, nedodržiavajú cirkevné sviatky, ani obdobia pôstu. Ich viera je zaujímavým spojením kresťanského učenia, vlastného presvedčenia a povier, ktorých korene môžeme predpokladať ešte v indickej pravlasti, ako aj prejavov ľudovej viery, ktoré prevzali od okolitého nerómskeho obyvateľstva a prispôbili ich vlastným potrebám.

Duchovná kultúra Rómov sa mení v závislosti od vývoja ich sociálneho postavenia. S rastom životnej úrovne často dochádza k postupnému upúšťaniu od prejavov tradičnej kultúry.

Zvyky predkov

Bohatstvo duchovnej kultúry sa okrem iného odráža aj v spôsobe prežívania výnimočných okamihov v živote človeka a celého spoločenstva. Takými sú narodenie nového člena rodiny, uzatvorenie manželstva i posledná rozlúčka s blízkym človekom. Rómovia, podobne ako ľudia na celom svete, dodržiavali pri týchto príležitostiach mnoho zvykov a povier. Nielen preto, aby slávnostným spôsobom zdôraznili tieto udalosti, ale aj preto, lebo verili, že sa tým ochránia pred zlými silami a zabezpečia pre seba a svoje rodiny zdravie a šťastie. Nad uchovávaním zvykov, ktoré sa odovzdávali z pokolenia na pokolenie, bdeli ženy, najmä však vážena staršia žena, ktorá rozumela i liečeniu, vešteniu a čarovaniu: nazývali ju *phuri daj* (stará matka).

V minulosti Rómovia ne veľmi dbali o uzavretie sobáša. Pre mladých ľudí, ktorí sa mali radi, usporiadali *mangavipen* (pytačky): rodina mládenca navštívila rodinu budúcej nevesty a vzájomne sa pohostili. Keď obaja mladí sľúbili, že sa budú mať radi a budú spolu dobre nažívať, váženy muž z osady (čhibalo alebo niekto z rodiny ženícha, najčastejšie krstný otec) im šatkou zviazal prekrížené zápästie a do dlaní im nalial víno. Potom, keď ženích vypil víno z dlane nevesty a nevesta z dlane ženícha, sa pobožkali. Od tej chvíle boli považovaní za manželov. Sobáš a veľkú svadbu (*báro bijav*) usporiadali až neskôr, keď si našetrili potrebné peniaze a keď mali spolu už aj jedno – dve deti. Podobným spôsobom uzatvárali manželstvo aj olašskí Rómovia, u ktorých ženíchov otec musel za nevestu platiť. Aj v súčasnosti v mnohých rómskych komunitách mladí začínajú svoje spolužitie obradom mangavipen a iba po niekoľkých rokoch spolužitia nasleduje cirkevný alebo civilný sobáš. Veľký smútok zavládol v osade vtedy, keď niekto zomrel. V dome zomrelého zakryli alebo zvesili zrkadlo. Do truhly dali mŕtvemu najkrajšie šaty i jeho obľúbené predmety: mužom fajku, cigarety, ale i husle alebo gitaru, ženám náušnice, prstene, modlitebnú knižku. Každý, kto sa prišiel s nebohým rozlúčiť, položil na neho ruku a poprosil ho o odpustenie, ak mu niekedy v živote ublížil. Od chvíle úmrtia až do pohrebu Rómovia boli stále pri mŕtvom: cez deň sa pri ňom modlili ženy, v noci ich vystriedali muži. Čas pri vartovaní (*vartišagos*) si krátili hraním kariat, najmä však rozprávaním starobylych rozprávok a príbehov zo života zomrelého. Verili, že jeho duša je stále prítomná. Až keď v deň pohrebu vynesli truhlu z domu a trikrát ňou zaklopali o prah, uverili, že duša navždy odišla. Mŕtvý sa však vraj mohol po istom čase vrátiť a svoju návštevu mohol dať najavo vo sne, ohlásiť sa buchnutím dverí, krokmi, alebo zanechať iné viditeľné znamenie. Rómovia sa mŕtvych báli a snažili sa urobiť všetko pre to, aby sa ich duše už nevracali a nerušili ich pokoj v ďalšom živote.

Tradičným miestom každoročných duchovných stretnutí Rómov z celej západnej Európy je juhofrancúzske mestečko Saintes-Maries de la Mer na brehu Stredozemného mora. Už od polovice 19. storočia sa tu Rómovia stretávajú, aby si uctili svoju patrónku – svätú Sáru. Slávnostná procesia sa koná každoročne 24. mája. Rómski veriaci na Slovensku usporiadávajú od roku 1993 v prvú augustovú nedeľu rómsku púť do obce Gaboltov (okr. Bardejov). V Českej republike sa Rómovia od roku 1998 stretávajú na púti v obci Osek (okr. Teplice). Rómovia majú aj svojho novodobého mučenika. Ceferino Jimenez Malla, el Pelé (čítaj Šeferino Chimenés Majja) sa narodil v roku 1861 v Benavent de Lérida v Španielsku. Po štyridsiatich rokoch kočovania sa usadil v aragónskej obci Barbastra, žil príkladným kresťanským životom, venoval sa najmä malým rómskym deťom, ktoré učil viere a modlitbám. Počas náboženského prenasledovania v období občianskej vojny v Španielsku sa odmietol zrieknuť svojho náboženského presvedčenia, za čo bol väznený a 9. augusta 1936 na cintoríne v Barbastre zastrelený. Za účasti stoviek Rómov z celej Európy ho pápež Ján Pavol II. dňa 4. mája 1997 na slávnostnej sv. omši vo Vatikáne blahorečil (vyhlásil ho za blahoslaveného). V časti Bardejova, na Poštárke, je mu zasvätená kaplnka.

BARGOTI A ROTERI**> Cieľ**

- oboznámiť študentov s tým, ako vzniká skreslenie informácií, ktoré môže prehĺbovať predsudky a spôsobovať diskrimináciu.

> Cieľová skupina

študenti a študentky druhého stupňa základných a stredných škôl

> Čas

1 vyučovacia hodina

> Pomôcky

pero, čistý hárok papiera A 4

Úvodná aktivita:**Tichá pošta**

Na úvod aktivity je dobré začať krátkym a rýchlym cvičením, ktoré je spojené s pohybom. Zázitok, ktorý v ňom študenti získajú, súvisí s témou hlavnej aktivity. Týmto krátkym cvičením sa snažte poukázať na jeden zo spôsobov, ako vzniká skreslenie informácie. Študenti sa postavia do radu. Prvému pošepkáme nejakú správu.

Napríklad:

„Ten nízky počerný chalan kričal na vysokého blondiaka, že sestra nízkeho počernejšieho chlapca vynadala bratovi vysokého blondiaka. Teraz sú vraj všetci kamoši.“

Prvý ju pošepká ďalšiemu, a ten ďalšiemu, a tak správa pokračuje a posledný v rade ju povie nahlas. Obmenou môže byť kruh, v ktorom pošlete dve protichodné správy, každú opačným smerom. Počkajte, aké správy sa vám vrátia.

Postup hlavnej aktivity:

- Rozdeľte študentov do dvojíc. Rozdajte im čistý hárok papiera.
- Prečítajte im text príbehu o Bargotoch a Roteroch a vyzvite dvojice, aby nakreslili typického obyvateľa Roterie a typického obyvateľa Bargotie tak, že si papier preložia na dve časti a každá časť bude patriť jednej krajine. Na kresbu majú čas 10 minút. Potom napíšu 10 vlastností, ktoré podľa nich majú Bargoti a Roteri.
- Študenti sa porozprávajú o krajinách a typických vlastnostiach ich predstaviteľov a porovnávajú, ako ich nakreslené obrázky vystihujú charakteristické črty obyvateľov jednotlivých krajín z prečítaného textu, ako aj doplnené podľa ich predstáv (otázky do diskusie A).
- Povedzte študentom, že v skutočnosti tieto krajiny neexistujú. Vysvetlite pojmy **predsudok** a **diskriminácia** (pozri aj kapitulu **Pojmy používané v multikultúrnej výchove**). Diskutujte o predsudkoch voči určitej skupine ľudí (otázky C).

Otázky na diskusiu:**A)**

- Akí ľudia sú podľa vás Bargoti? Myslíte si, že všetci Bargoti a Bargotky sú takíto?
- Akí sa nám zdajú byť Bargoti? Prečo?
- Akí ľudia sú Roteri? Myslíte si, že všetci sú rovnakí?
- Podľa čoho ste usúdili, že Roteri sú nepríjemní/ zlí?
- Prečo sa rozdiely medzi nimi zdajú byť tak jednoznačne čierno-biele?
- Viete si spomenúť na situáciu z vášho života alebo z novín (časopisov, televízie), kde bola niektorá skupina ľudí predstavená veľmi jednostranne? Akým spôsobom? Prečo práve táto skupina?

B)

- Ako by sa líšili opisy krajín a ľudí v nich, keby každá krajina napísala svoj vlastný príbeh?
- Zmenilo by sa niečo na vašom uvažovaní, keby ste vedeli, že príbeh napísal Bargot, alebo že ho napísala Bargotka?

C)

- Ako spätne hodnotíte vlastnosti, ktoré ste pripísali obyvateľom týchto krajín?
- Čo by ste na kresbách zmenili?
- Ako hodnotíte svoj pôvodný postoj? Vedeli by ste v opisoch oboch skupín obyvateľov identifikovať, kde išlo o pohľad založený na stereotypoch?

Bargoti a Roteri

*„Bargoti žijú v krajine nazvanej **Bargotia**. Táto krajina sa nachádza na druhom konci sveta a rozprestiera sa medzi dvoma ostrovmi – Zeter a Trebonia. Ľudia z Bargotie sú úžasní. Deti sa bijú len málokedy a dospelí pracujú v pokoji a bez hádok. Hlavným jedlom je ryža, avšak taniere v Bargotii nikdy nezostávajú prázdne. Počasie v Bargotii je po celý rok rovnaké: mierny vánok a vždy teplo a slnečno.*

***Roteri** pochádzajú z krajiny **Roteria**. Nachádza sa tiež na druhom konci sveta a rozprestiera sa medzi ostrovmi Bilbo a Treblin. Ľudia z Roterie sú veľmi nepríjemní. Deti na seba vždy kričia a dospelí často jeden druhého bijú. Pri práci sú nedôslední, nič nedokončia, pretože namiesto roboty buď často spia, alebo sa hádajú. Dni v Roterii sú veľmi chladné, veterné a daždivé.“*

Tip:

Téma predsudkov môže byť pre študentov veľmi citlivá, pretože niektoré predsudky a príznaky diskriminácie môžu mať etnický, národnostný, rasový, rodový, náboženský charakter. Študentky a študenti vo vašej triede na ne môžu reagovať s rôznou citlivosťou. Dajte si záležať na tom, aby ste v triede vytvorili čo naj dôvernejšiu atmosféru. Vysvetlite študentom, že táto aktivita umožní každému analyzovať svoje postoje a vypočuť si aj presvedčenie či argumenty iných. Vysvetlite im, že sa musia navzájom rešpektovať, aj keď nebudú vždy so svojimi spolužiakmi súhlasiť. Zabezpečte vzájomný rešpekt tým, že kým hovorí jeden, ostatní počúvajú. Nikto nesmie nikomu nadávať, alebo niekoho obviňovať.

Ak by študenti mali nevhodné, zaujaté poznámky, neignorujte ich, ale rozoberte ich v diskusii. Môžete sa triedy opýtať, na základe čoho ľudia nadobúdajú takéto myšlienky a aký majú tieto poznámky vplyv na ostatných. Snažte sa, aby študenti nezaujali obranný postoj. Nevnučujte im názory, nechajte ich, aby vyjadrili svoje pocity a predstavy. Zároveň sa pokúste vytvoriť takú dynamiku diskusie, aby študenti poukazovali na iné možnosti, ako možno vidieť a chápať realitu.

HÁDANKY

> **Ciele**

- spoznať a oceniť rómsku slovesnosť a pochopiť, že hádanky ako univerzálny slovesný útvar môžu poskytnúť pohľad do estetického a morálneho sveta každej kultúry
- porovnať slovenské a rómske hádanky

> **Cieľová skupina**

študenti a študentky druhého stupňa základných a stredných škôl

> **Čas**

1 – 2 vyučovacie hodiny

> **Pomôcky**

pracovný list Hádanky

Postup pri hlavnej aktivite:**A**

1. Rozdeľte žiakov do skupín po štyroch a povedzte im, že pôjde o súťaž v hádankách. Môžete pridať vysvetlenie, že to budú prevažne rómske hádanky, ktoré poskytujú zaujímavý pohľad do sveta rómskej kultúry a rómskej slovesnosti.
2. Každéj skupine rozdajte pracovné listy a požiadajte ich, aby sa pokúsili uhádnuť čo najviac hádaniek. Hádanky sú uvedené v dvoch stĺpcoch: v ľavom sú hádanky nerómske a v pravom rómske. Odpovede na hádanky v oboch stĺpcoch sú rovnaké alebo veľmi podobné. Žiaci nech sami určia, ktoré sú slovenské a ktoré rómske, a nech zdôvodnia, v čom sú podobné a v čom sa odlišujú. Požiadajte ich, aby sa pokúsili zoradiť hádanky do dvojíc podľa rovnakého či podobného riešenia.
3. Zástupcovia jednotlivých skupín prezentujú riešenia hádaniek. Vyhodnoťte správne riešenia a vyhláste najlepšiu skupinu.
4. Diskutujte so študentmi o tom, ako sa líšia slovenské a rómske hádanky. Rozdiel je napríklad v tom, že rómske hádanky majú typickú formulu „mám sestru/brata“, slovenské hádanky sú často literárne spracované, veršované.

B

Alternatívne môžete pracovať s čisto rómskymi hádankami na nasledujúcom pracovnom liste.

Otázky na diskusiu

Čo sa vám na aktivite páčilo? Čo vás prekvapilo? Dozvedeli ste sa niečo nové o rómskej kultúre? Ktoré hádanky sa vám hádali ťažšie? Sú medzi hádankami také, ktoré by mohli mať viac riešení?

Cvičenie spracované podľa: Buryánek, J. (ed.): Interkulturní vzdělávání – příručka nejen pro SŠ pedagogy. Člověk v tísni, společnost při ČT, o. p. s. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.

Riešenie hádaniek

Hádanky z rómskeho
a nerómskeho prostredia

Rómske hádanky

1. sneh

1. ústa, zuby

2. svetlo

2. srdce

3. slnko

3. klínek

4. cibuľa (slovenské hádanky)

4. most

5. vietor

5. starneme

6. tieň

6. miesto pre ďalšie

7. zvon (rómske hádanky)

7. oči

8. sneh

8. sviečka

9. cibuľa

9. mokrých

10. noc, deň

10. prstienok

11. zvon

11. bubon

12. slnko

12. cvok v topánke

13. tieň

13. taška alebo kapsa

14. vietor

14. mesiac

HÁDANKY ZO SLOVENSKEHO A RÓMSKEHO PROSTREDIA.

<p>1. ?</p> <p>Letí, letí, krídel nemá, leží, leží, chrbát nemá, pierko je nad neho ťažšie a cez stromy padá krásne.</p>	<p>8. ?</p> <p>Mám brata, čo lieta – krídla nemá, sedí – zadok nemá, leží – chrbát nemá, kúše – zuby nemá.</p>
<p>2. ?</p> <p>Metiem, metiem – nevymetiem nesiem, nesiem – nevyнесiem, až čas príde, samo vyjde.</p>	<p>9. ?</p> <p>Mám takú sestru, keď ju režem, sama plačem.</p>
<p>3. ?</p> <p>Radi ho máme, a predsa sa na neho mračíme.</p>	<p>10. ?</p> <p>Čierna matka, biely syn.</p>
<p>4. ?</p> <p>Sedí panna v kríčku, v deväťoro ručníčku, a tým, kto ju vyzlečú, slzy z očí potečú.</p>	<p>11. ?</p> <p>Ruky nemá – bije, krídla nemá – lieta.</p>
<p>5. ?</p> <p>Po hore chodilo, nešuchlo, po vode chodilo, nečľuplo.</p>	<p>12. ?</p> <p>Príde k tebe oknom, a nemôžeš ho vyhodiť.</p>
<p>6. ?</p> <p>Samo do jamy vlezie, a keby prišlo tisíc koní, nevytiahnu ho, až to samo vylezie.</p>	<p>13. ?</p> <p>Chodí s tebou, nikdy ťa neopustí, voda ho neutopí, a dušu nemá.</p>
<p>7. ?</p> <p>Mosadzné zviera v kamennom chlieve, keď sa zasmaje, počúť ho na štyri kilometre.</p>	<p>14. ?</p> <p>Mám takého brata, bez nôh behá, bez pusy píska.</p>

RÓMSKE HÁDANKY

1. *V jednom červenom domčeku tridsaťdva bielych kopaľok.*
.....
2. *Keď nebije - umiera.*
.....
3. *Mám brata, ktorý má len jednu nohu a stále len jeden klobúk nosí.*
.....
4. *Íde cez vodu, mokrý nie je.*
.....
5. *Čo robíme všetci naraz ?*
.....
6. *Čo urobí každé dieťa, keď sa narodí ?*
.....
7. *Dve sestry, všetko vidia, len jedna druhú nie.*
.....
8. *Mám dcérušku, ktorá vlastné mäso pojedá.*
.....
9. *Akých rýb je vo vode najviac ?*
.....
10. *Na hlave má kameň, v puse prst.*
.....
11. *Mám takého brata, keď ho biješ - žije, keď nebiješ - mŕtvy je.*
.....
12. *Kto chodí hlavou dolu ?*
.....
13. *Je ti ľahko, keď je ťažká, je ti ťažko, keď je ľahká.*
.....
14. *Mám brata, ktorý dva týždne rastie a dva týždne sa znižuje.*
.....

RÓMSKE PRÍSLOVIA

> Ciele

- spoznať rómsku kultúru cez ľudovú múdrosť obsiahnutú v rómnych prísloviach
- rozvíjať schopnosť uvedomovať si vlastné hodnoty a vedieť ich porovnávať s hodnotami iných sociokultúrnych skupín

> Cieľová skupina

študenti a študentky druhého stupňa základných a stredných škôl

> Čas

2 vyučovacie hodiny

> Pomôcky

pero, pracovný list Rómske poredkádlá pre skupinu na ZŠ a pre každého študenta SŠ, tabuľka s rómymi prísloviami pre skupiny

Postup

A

1. Zadať študentom úlohu napísať rebríček 10 hodnôt. Požiadajte ich, aby napísali, čo je v živote človeka dôležité. Keď nemajú vaši študenti skúsenosť s pomenovaním hodnôt, môžete postupovať podľa pravidiel brainstormingu a spoločne vytvoriť množinu hodnôt na tabuli. Pre žiakov základnej školy použite pomôcku a z navrhnutých hodnôt sa pokúste s triedou urobiť ich rebríček. Zdôraznite, že nie každý má rovnaký rebríček hodnôt a každý má právo v tejto oblasti na vlastný názor. Niektoré skupiny ľudí spája viera v podobné hodnoty. V skupine, ako je rodina, sa mnohokrát uznávajú rovnaké hodnoty (pozri časť Enkultúrácia v kapitole Pojmy)

Príklady hodnôt: zdravie, šťastie, práca, zamestnanie, domov, rodina, deti, úspech (v práci, či športe) bohatstvo, uznanie, viera, život, tolerancia, sloboda, spravodlivosť, životný optimizmus...

B

2. Študentov rozdeľte do dvojíc a rozdajte im pracovný list s rómymi poredkádlami. Požiadajte ich, aby určili, o akých životných hodnotách poredkádlá vypovedajú a nech to k nim pripíšu. Spoločne poredkádlá a im prislúchajúce hodnoty prediskutujte.
3. Požiadajte študentov, aby príslovia usporiadali v poradí od 1 do 10, kde na prvom mieste bude príslovie, ktoré má v ich živote najdôležitejšiu hodnotu a na desiatom to najmenej podstatné. Poradie nech napíšu do prvého stĺpca vľavo.
4. Požiadajte ich, aby si predstavili, že vyrastajú v rómnej rodine. Do druhého stĺpca nech napíšu predpokladané poradie. Diskutujte o podobnostiach a rozdieloch medzi prvým a druhým stĺpcom.

C

5. Prečítajte percentá, ktoré reprezentujú súhlas a požiadajte študentov, aby si ho zapísali do posledného stĺpca. Vysvetlite, že percentá odzrkadľujú hierarchiu hodnôt, tak ako ich vnímali Rómovia zúčastňujúci sa výskumu „Rodinné funkcie v rómnych rodinách“. Zhoduje sa poradie dané výskumom s ostatnými stĺpcami? Čo to znamená?

V prípade záujmu môžete s triedou zistiť, koľko percent študentov súhlasilo s hierarchiou hodnôt tak, ako naznačil výskum.

Príklad: koľko percent študentov a študentiek v triede umiestnilo na prvé miesto príslovie „Na čo je človeku bohatstvo, keď mu chýba zdravie“.

Otázky na diskusiu:

- Ktoré poredkádló vás najviac zaujalo a prečo? Ktoré vás najviac prekvapilo?
- Je nejaké poredkádló, s ktorým nemôžete súhlasiť? Ak áno, prečo?
- Pre ktoré poredkádló sa vaše hodnotenie najviac zhodovalo s výsledkami výskumu? Vyjadrujú rovnaké hodnoty, aké si ceníte aj vy?
- Ktoré poredkádló sú podľa vás typicky rómne a prečo?
- Považujete vy sami hodnotu alebo pravidlo správania, na ktoré sa poredkádlá či príslovia vzťahujú, za dôležité vo svojom živote? Napadne vám nejaký príklad (z okolia, televízie, novín), keď sa niekto správal tak, ako hovorí niektoré z poredkádiel?
- Do akej miery sa vami určené poradie hodnôt líšia od uvedených rómnych? Prečo?

Tip

Mladším študentom v prvej časti pri vytvorení rebríčka vlastných hodnôt musíte pomôcť. Úspech aktivity zabezpečíte dobrým vysvetlením činnosti. V malých skupinách (4 – 6) si môžu študenti navzájom pomáhať. Počas tejto aktivity sa môžu objaviť rozpory a prejavy nesúhlasu. Zdôraznite, že si treba vypočuť všetky názory. Každý sa však musí pokúsiť vysvetliť, prečo daný názor zastáva. Ostatní tak budú mať možnosť posúdiť, či názor prijímajú, alebo majú voči nemu výhrady.

Poznámka:

Pri práci s výsledkami výskumu vysvetlite, že dôležitosť týchto hodnôt (percent súhlasu) môže byť pre jednotlivé rómske rodiny/ skupiny rozličná. Výsledky výskumov (zameraných na čokoľvek) by študenti a študentky mali brať ako pomôcky na pochopenie sveta okolo seba, nikdy nie ako reprezentáciu celej reality. Otázky: kto sa pýta, prečo sa niekto pýta, čo sa pýta, koho sa pýta, ako to interpretuje, na čo použije výsledky a pod., je dôležité položiť si zakaždým, keď pracujete s mediálnymi či výskumnými prácami.

Tabuľka poradia hodnôt (pre učiteľa)

Poradie	Príslovie	Hodnota	Súhlas - výskum *
1.	Načo je človeku bohatstvo, keď mu chýba zdravie.	zdravie	84,0 %
2.	Nie sú deti, nie je šťastie.	deti	79,5 %
3.	Buď vďačný každému, kto ťa niečo naučil.	poznatie	78,7 %
4.	Šťastný človek, ktorý má dobrých príbuzných.	rodina	77,2 %
5.	Lepšie je, keď ťa morí práca, ako keby ťa moril hlad.	práca	76,0 %
6.	Ak si ma niekto chce uctiť, nech si ma uctí ako Róma.	úcta k človeku	66,7 %
7.	Peniaze otvárajú svet.	peniaze	62,2 %
8.	Hľadaj boha a nájdeš všetko.	viera	61,9 %
9.	Lepšie vajíčko dnes ako sliepka zajtra.	prítomnosť	56,5 %
10.	Nie som bohatý tým, čo som nazhromaždil, ale tým, čo som rozdal.	dávanie, obdarovanie	41,7 %
11.	Ak mi budú vnucovať dobro, neuverím, že je dobré.	sloboda	35,5 %

* Percento opýtaných Rómov, ktorí súhlasili s daným príslovím.

Zdroj: Lenczová, M. – Lenczová, T.: Výskum realizácie rodinných funkcií v rómskych rodinách. Bratislava: VÚPSVR november 1997.

1/Moje poradie hodnôt	Rómske príslovia	2/ Poradie hodnôt v rómskej rodine	3/ Súhlas - výskum *
	Načo je človeku bohatstvo, keď mu chýba zdravie. Hodnota:		
	Nie sú deti, nie je šťastie. Hodnota:		
	Buď vďačný každému, kto ťa niečo naučil. Hodnota:		
	Šťastný človek, ktorý má dobrých príbuzných . Hodnota:		
	Lepšie je, keď ťa morí práca, ako keby ťa moril hlad. Hodnota:		
	Ak si ma niekto chce uctiť, nech si ma uctí ako Róma. Hodnota:		
	Peniaze otvárajú svet. Hodnota:		
	Hľadaj boha a nájdeš všetko. Hodnota:		
	Lepšie vajíčko dnes ako sliepka zajtra. Hodnota:		
	Nie som bohatý tým, čo som nazhromaždil, ale tým, čo som rozdal. Hodnota:		
	Ak mi budú vnucovať dobro, neuverím, že je dobré. Hodnota:		

Súhlas - výskum * = Percento opýtaných Rómov, ktorí súhlasili s daným príslovím.

11. Rodina

Význam rómskej rodiny podčiarkuje potreba pozitívneho sebahodnotenia v konfrontovaní sa s okolitým svetom. Aké funkcie má rómska rodina? Aké roly pripadajú jednotlivým členom rodiny? Ako sa mení rómska rodina?

Rodina – *familia/famelija* mala a má v živote Rómiiek a Rómov veľký význam. Bývala viacdenná, početnejšia v porovnaní s majoritnou populáciou.

Hlavou rodiny bol otec – dad. Jeho povinnosťou bolo zarábať peniaze. Rozhodnutiam otca sa ostatní museli podriaďovať. Každodenný život rodiny, aj materiálny, však často závisel od matky – daj. Ona vzala mužove výrobky do zajdy, ktorú si uviazala na chrbát. Tovar ponúkala gazdom a gazdinám nielen vo svojej obci, ale peši navštevovala aj okolité dediny. Bývali dni, keď muž bol bez práce, peniaze sa minuli a rodina hladovala. Vtedy matka deň čo deň predpoludním obchádzala gazdiné v obci a pýtala od nich trochu jedla.

Iná organizácia práce bola v hudobníckych rodinách. Žena sa starala o rodinu, ale pri hudobných produkciách muža nesprievádzala. Ak v rodine žili deti, ktorým sa podarilo získať nejakú obživu, všetko vkladali do spoločného. To platí aj o dospelých deťoch, ktoré vstúpili do partnerského zväzku a spolu s partnerom žili v pôvodnej rodine. Zaujímavé bolo postavenie nevesty (*terňi bori*), zvyčajne nasledovala svojho muža do domu jeho rodiny. Manželstvá/partnerstvá mali teda prevažne patrilokálny charakter. Zodpovednosť za nevestu

prechádzala na jej svokru (*sasvi*), ktorá zavŕšila jej výchovu v ženu – matku. Svokrinou úlohou bolo naučiť mladú ženu zvykom jej novej rodiny. Od mladej nevesty sa napríklad neočakávalo, že bude vedieť variť. Postavenie nevesty sa však postupne menilo v závislosti od počtu detí, ktoré porodila, a veku, ktorý dovŕšila.

Dieťa si tradičná rómska rodina vysoko cenila. Po stáročia bolo najdôležitejšou vecou v rómskych osadách, aby deti nezostali hladné, aby boli zdravé a veselé. Matky sa najviac venovali najmä prvým deťom, ktoré keď dorastajú, starajú sa o svojich mladších súrodencov: Dodnes majú významnú úlohu pri výchove detí starí rodičia.

Dievčatá boli vychovávané tak, aby 14 až 15 – ročné boli pripravené vstúpiť do partnerského zväzku. Otec sa ujímal výchovu chlapcov od ich piateho – šiesteho roku. Úmerne veku a fyzickej zdatnosti pomáhali pri mužských prácach. Postupne otec zaučal synov aj vlastnému remeslu alebo zamestnaniu. V hudobníckych rodinách nebolo zriedkavosťou, ak už 12 až 13 – roční chlapci hrávali v kapele (*bande*) spolu s otcom a so strýcami.

Rozsiahle výchovné povinnosti mal voči svojim mladším súrodencom aj najstarší brat (*baro phral*). Najstarší brat mal veľkú zodpovednosť voči sestrám, a to hlavne v čase dospievania, keďže dozeral na ich počestnosť. Obyčajne najmladší syn zostával v rodičovskom príbytku a postaral sa o rodičov až do ich smrti. V rodine – *famelii* sa deti učili dobrému správaniu a osvojovali si *romipen* – rómske tradície a etiku.

RODINNÝ PORTRÉT

> Ciele

- uvedomiť si spoločenskú a kultúrnu rolu rodiny v rôznych spoločnostiach a kultúrach
- porozumieť, že každá rodina má svoje korene na niekoľkých miestach, má svoju históriu, tradície a kultúrne dedičstvo

> Cieľová skupina

Študenti a študentky druhého stupňa základných a stredných škôl

> Čas

1 vyučovacia hodina na zadanie úlohy + domáca príprava + prezentácia
na ľubovoľnom počte vyučovacích hodín

> Pomôcky

farebné papiere, fotografie rodín a jej členov, špagátik, dierkovač, pero, farbičky alebo fixy, blok so špirálou

Úvodná aktivita: Rodinná hierarchia

Prípravte lístky s menami 4 – 6 rodín. Skúste dať rodinám mená maďarské, poľské, anglické, vietnamské, rómske (pomôcky nájdete v podkapitolách Osvietenské reformy, Súpis obyvatelstva a Rómske priezviská). Do rodiny priradte toľko členov, aby ste mali lístok pre každého študenta. V rodine môžu byť rôzne rodinné pozície: otec, matka, syn, dcéra, babka, dedko, strýčko, teta, synovec, bratranec. Napríklad:

Náhodne rozdajte lístky študentom a dajte im za úlohu nájsť a skompletizovať rodiny a utvoriť „živú sochu“ (najlepšie okolo jednej stoličky), ktorá by vystihovala rodinnú hierarchiu. Požiadajte ich aby opísali, prečo zvolili dané zostavy a ako sa cítili v jednotlivých rolách.

Postup hlavnej aktivity

1. Zadajte úlohu, vysvetlite postup pri tvorbe rodinnej kroniky. Študenti môžu „kroniku“ vyrobiť buď z farebných papierov – vytvorí knihu, alebo použijú blok/zošit, ktorý nazvú Rodinná kronika.
2. Požiadajte študentov, aby pozbierali a nalepili rodinné fotografie do kroniky rodiny. K fotografiám nech pridajú písomný záznam o histórii a kultúre rodiny.
3. Zadajte okruhy, ktoré by mal rodinný portrét obsahovať:
 - odkiaľ rodina pochádza, akou rečou sa v rodine hovorilo/hovorí,
 - aké krstné mená a priezviská sa vyskytujú/vyskytovali v rodine,
 - koľko členov má vaša rodina, koľko súrodencov,
 - nájdite vo vašej rodine zaujímavú osobnosť, ktorú ostatným predstavíte,
 - zistíte, či vo vašej rodine sú osoby inej etnicity,
 - zistíte, či vo vašej rodine prevláda určité náboženské vyznanie,
 - sú v rodine rodinní príslušníci, ktorí žili alebo žijú v zahraničí (krátkodobu alebo natrvalo),
 - žijú členovia vašej rodiny viac v meste alebo na vidieku,
 - zapíšte nejaké obľúbené rodinné jedlo,
 - popíšte rodinné zvyky a sviatky.
4. Upozornite študentov, že svoje rodinné kroniky a príbeh rodiny prezentujú dobrovoľne.
5. Požiadajte študentov, aby sa v skupinách pokúsili nájsť spoločné a odlišné znaky svojich rodín.

Otázky na diskusiu

Kto má najpočetnejšiu rodinu? Koľko členov/generácií žije v vo vašej domácnosti? Kedy sa vídavate s ostatnými?

Aké netradičné mená nachádzate vo vašej rodine?

Býva vo vašej rodine niekoľko generácií spolu? Aká je úloha starých rodičov?

Aké zvyky a tradície má vaša rodina? Aké sviatky v rodine oslavujete? Kde a ako trávite víkendy?

Tip

Aktivita bude zaujímavá v skupine študentov, kde je rôznorodá regionálna, národnostná, náboženská či etnická príslušnosť. Pri pozeraní a prezentovaní rodinného portrétu je dôležité vytvoriť atmosféru rešpektu a pochopenia pre tradície a zvyky iných kultúr. Zamerajte sa na porovnávanie skúseností študentov, nie na hodnotenie, čo je lepšie a čo horšie.

12. Príčiny a dôsledky rozpadu tradičného rómskeho spoločenstva

Obdobie socializmu je vo vzťahu k Rómom charakteristické popieraním ich etnickej identity a snahou o ich asimiláciu. S cieľom odstrániť chudobu Rómov sa realizovali opatrenia, vychádzajúce z predpokladu, že keď sa zlepšia sociálne podmienky života rómskej populácie, zabezpečí sa ich integrácia.

Opatrenia napríklad sledovali rozptyl rómskych rodín a rozklad lokálnych spoločenstiev na nukleárne rodiny (rodičia a nezaopatrené deti). V konečnom dôsledku boli narušené vzťahy a postupne bol rozrušený prirodzený systém lokálnych autorít. Hoci sa dá predpokladať, že by k narušeniu tradičných lokálnych spoločenstiev dochádzalo aj s postupujúcim vývojom celej spoločnosti, pozvoľný prirodzený proces by však vytvoril priestor na postupný vznik nových spoločenských mechanizmov, a pravdepodobne by zabránil zlomovým momentom deštruktívneho charakteru.

Narušenie fungovania príbuzenského systému následne rozkladalo aj silu vedomia príslušnosti k širšej komunite (rodine, lokálnemu spoločenstvu) a postupne viedlo k odmietaniu vlastných spoločenských noriem – *romipen*. V spoločenskom živote dochádzalo k silnej individualizácii, čím sa strácala zodpovednosť voči skupine (komunite), a zároveň sa prejavovalo postupné nerešpektovanie skupinových noriem a pravidiel. V dôsledku stotožňovania prvkov tradičnej kultúry s prejavmi zaostalosti a snahy o odstránenie prejavov retardačného správania došlo k narušeniu systému tradičnej

kultúry. K tomu sa pridružila industrializácia, ktorá vytlačila všetky remeslá, a tak oslabila aj ekonomické zázemie rómskej populácie. Okrem toho po druhej svetovej vojne na mnohých miestach zostali silne narušené väzby medzi rómskymi komunitami a majoritou. K zhoršovaniu vzťahov s majoritnou populáciou prispelo aj cielené zvyhodňovanie Rómov zo strany štátneho aparátu (napr. pri prideľovaní bytov).

Rozpad lokálneho spoločenstva na nukleárne rodiny v druhej polovici 20. storočia spôsoboval rozpad širšej rodiny. Poznačilo to zmenu príbuzenských vzťahov, dodržiavanie spoločenských noriem, aj kontrolné funkcie rodiny. Dokonca sa narušila aj emocionálna rovina. Nútená participácia Rómov (povinná školská dochádzka, povinná zdravotná starostlivosť, povinné zaradenie do pracovného procesu) vyvolala animozitu a často vedomé odmietanie aj niektorých prospešných opatrení.

Zásah do kultúry rómskeho etnika bol natoľko silný, že mal v individuálnej rovine často charakter narušenia vnútornej integrity jedinca. Cielené popieranie etnickej identity, stotožňovanie kultúry a jazyka predkov so zaostalosťou oslabovalo skupinovú identitu. V niektorých prípadoch sa zamenila za identitu profesnú, náboženskú. Rómska identita pretrvávala smerom k vlastnej rodine, ale smerom k majoritnej populácii zostávala nevýrazná, niekedy až popieraná.

JE TO V NÁS

> Cieľ

- uvedomiť si základ stereotypov, ktoré môžu spôsobiť vznik predsudkov

> Cieľová skupina

študenti a študentky druhého stupňa základných a stredných škôl

> Čas

1 vyučovacia hodina

> Materiál, pomôcky

pero, pracovný list „Je to v nás“

Úvodná aktivita**Variant A) Druhá strana cesty**

Aktivita slúži ako rozohrievacia na úvod stretnutia, a zároveň privádza k pochopeniu, že ľudia môžu mať rôzne názory, skúsenosti, predstavy.

Požiadajte žiakov, aby sa postavili do stredu triedy a vyznačte líniu/hranicu (napr. špagátom), ktorá rozdelí triedu na dve časti. Stredom vedie cesta a učiteľ bude hovoriť rôzne ľudské vlastnosti, prejavy správania, činnosti; žiaci sa majú postaviť na tú stranu cesty, s ktorou budú súhlasiť. Pritom sa pozrú, kto stojí na ich strane cesty a kto je proti nim.

Príklad: „**Na tejto strane cesty (ukázu rukou) stojí ten**, kto vie byť tolerantný ku všetkým ľuďom, kto by si sadol do lavice s rómskym spolužiakom, kto považuje ženy a mužov za rovnocenných a aj sa tak správa, kto v živote nevezal cudziu vec bez dovolenia, kto si váži starých ľudí, kto sa ako malý hral na indiánov, kto by za svojich susedov prijal arabskú rodinu, kto si drží peňaženku, keď je v cudzom meste, kto uvoľní miesto v autobuse postihnutému človeku, kto má za kamaráta človeka inej národnosti alebo z inej krajiny a pod.

Variant B) Stoličky

Študenti si sadnú do kruhu a na pokyn si „vymenia miesta všetci, ktorí...“. Pomenuje sa rôzna ľudská vlastnosť, správanie, činnosti a všetci, o ktorých to platí, sa musia vymeniť. Počet stoličiek je o jednu menší ako počet žiakov. Ten, kto zostane stáť, vymýšľa, podľa čoho sa majú znovu vymeniť. Dbajte, aby vlastnosti a postoje boli vybrané podľa témy hodiny.

Postup hlavnej aktivity

1. Rozdajte študentom tabuľku so zoznamom osôb. Prečítajte zadanie úlohy: „Napíšte ku každému slovu ďalších päť slov, ktoré vám k danému slovu napadnú. O slovách veľa nerozmýšľajte. Napíšte všetko, čo vám napadne. Cieľom nie je byť čo najlepší, ale čo najúprimnejší k sebe a ostatným.“
2. Postupne, po jednom, prečítajte všetky slová a dajte študentom niekoľko minút čas na pripísanie slov, ktoré ich ešte napadnú.
3. Študenti prezentujú slová, ktoré k pomenovaným osobám priradili. Venujte pozornosť hlavne tým, ktoré vyvolali najviac reakcií.
4. Hovorte s nimi o slovách, ktoré sa im zdali najvýstižnejšie a diskutujte prečo. Dávajte im otázky na rozprúdenie diskusie o stereotypoch, ktoré sa pri hodnotení ľudí často používajú.

Otázky na diskusiu:

Ktoré slová vám napadli pri jednotlivých osobách?

Zhodli sme sa v niektorých slovách? Ak áno, prečo?

Skúste porozmýšľať, prečo ste priradili k Rómovi, bezdomovcovi ... práve tieto slová?

Myslíte si, že vaša predstava vychádza z reálnej skúsenosti?

Viete povedať, prečo je daná „osoba“ taká, ako ju vykresľujete?

Aký vplyv má stereotyp na osoby, ktorých sa týka? Ako sa cíti osoba, ktorú hodnotíme s predsudkom?

Ako vplývajú stereotypy na osobu, ktorá im verí?

Platia uvedené slová (asociácie) na všetkých ľuďoch z danej skupiny?

Sú všetci Rómovia nadaní huslisti, sú naozaj všetci černoši dobrí športovci?

Mali ste niekedy pocit, že vás ostatní vnímajú s predsudkami?

Poznámka pre učiteľov:

Pri dopĺňaní slov študentov nehodnoťte a nelimitujte ich, aby mohli spontánne prejavovať svoje názory. Rovnaká zásada platí aj pri prezentácii – požiadajte žiakov, aby v prvej fáze nekomentovali výpovede ostatných a zdržali sa akýchkoľvek hodnotení. Diskusiu otvorte po úvodných prezentáciách. Každý študent by mal napísať ku každej osobe aspoň jedno slovo, aby sa mohol zapojiť do diskusie. Aby ste boli dobre pripravení na diskusiu, pripomeňte si kapitolu Pojmy používané v multikultúrnej výchove o stereotypoch, predsudkoch.

JE TO V NÁS

MUŽ
ŽENA
ARAB
BEZDOMOVKYŇA
DÔCHODCA
ČERNOŠKA
PUBERTÁK
LESBA
RODIČ
KREŠŤAN
RÓMKA
GEJ
MAĎARKA
TELESNE POSTIHNUTÝ MLADÝ MUŽ
ŽID
VIETNAMKA

Zoznam použitej literatúry

BURYÁNEK, J. (ed.): Interkulturní vzdělávání – příručka nejen pro SŠ pedagogy. Člověk v tísni, společnost při ČT, o. p. s. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.

FISHER, R.: Učíme děti myslet a učit se. Praha: Portál 1995.

GÁL, J.: Zážitkové vyučovanie. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku a metodické centrum Banská Bystrica 1999.

HERMOCHOVÁ, S.: Hry pro život 1, 2. Praha: Portál 1995.

HOFFMANOVÁ, V.: Predchádzajme intolerancii. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum 2005.

LABÁT, V. – SMIK, J.: Expoprogram. Intervenčný program pre skupinovú prácu s deťmi a ml. Bratislava: Psychodiagnostika 1991.

LENCZOVÁ, M. – LENCZOVÁ, T.: Výskum realizácie rodinných funkcií v rómskych rodinách. Bratislava: VÚPSVR november 1997.

MEREDITH, K. – STEEL, J. – TEMPLE, Ch.: Projekt Orava a projekt Čítaním a písaním ku kritickému mysleniu Bratislava: Združenie Orava pre demokraciu vo vzdelávaní 1998.

PETRASOVÁ, A.: Využitie stratégií EUR ako prostriedku eliminácie funkčnej negramotnosti rómskych žiakov. Prešov: MPC 2003.

PETRASOVÁ, A.: Práca s náučným textom na 1. stupni ZŠ. Kto, ak nie ja? Kedy, ak nie teraz? Prešov: Mercury-Smékal 2003.

SHAPIRO, D.: Konflikty a komunikácia. Sprievodca labyrintom riešenia konfliktov. Bratislava: Nadácia Open Society Fond 1995.

SILBERMAN, M.: 101 metod pro aktivní výcvik a vyučování. Praha: Portál 1997.

STEELE, J. L. – MEREDITH, K. S. – TEMPLE, CH.: Rámec pre kritické myslenie vo vyučovaní. Príručka I. Združenie Orava Pre demokraciu vo vzdelávaní, Bratislava 1998.

STEELE, J. L. – MEREDITH, K. S. – TEMPLE, CH. – WALTER, S.: Jak se děti učí? Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Príručka 1997.

ŠIŠKOVÁ, T.: Výchova k tolerancii a proti rasizmu. Praha: Portál 1998.

www.zdruzenieorava.sk - Občianske združenie Orava zastupuje záujmy detí, pedagógov a ostatných školských pracovníkov v zmysle princípov demokracie, tolerancie, spolupráce a kritického myslenia. Orava vydáva časopis NOTES, ktorý propaguje výmenu skúseností a nápadov medzi pedagogickými pracovníkmi.

